

Tóth Judit

A tudomány és a kutatás szabadsága

Jegyzet

TÁMOP

2015. Szeged, SZTE

I. Miért időszerű mindig

1. A tudomány, a megismerés alapja az *emberi kíváncsiság*, amelyről nehéz jegyzetet írni, és persze szabályozni sem lehet, hiszen ez a tulajdonság a rendszerezett tudás legfőbb közös és megőrzendő magja. A tudományt persze számos dolog veszélyezteti, például a kutató kiégése, a kíváncsiság elvesztése vagy a rossz kérdésfeltevést követő rossz válaszadás. De lehet-e a tudomány pártatlan, világnézetileg semleges? Miért kell az emberi jogokat tiszteletben tartani a tudomány és kutatás szabadságának érdekében? Erre is igyekszem választ adni.

2. A kutatás, az egyetemi autonómia valójában a *gondolat, a kifejezés és a meggyőződés szabadságára és a tanítás, tanulás szabadságára épül*, így csak demokratikus jogállamban érvényesülhet, a diktatúrában nem. A tudós – előzetes képzése és kvalitásai birtokában – maga választja ki kutatása tárgyát, annak módszereit, teszi fel a kérdéseket, nem lehet az eredményesség érdekében államilag, felülről vezényelni ezt a folyamatot, mert még a zsákutca, a kutatás megakadása és a tudós tévedése is lehet progresszív, ha a kutatás saját belső törvényszerűségeit követi, nem pedig a közigazgatását vagy a hatalom logikáját. Az önszerveződők (akadémia, tudós testületek, egyetemek) egyben öngazgatók, saját előmenetelükről maguk döntenek, a tudományos eredményeket e testületeken belül maguk bírálják el, ezen autonómia keretében járnak el, legyen szó a tudományos fokozatok odaítéléséről vagy pályadíjakról. Másként fogalmazva, az állam nem dönthet el hatalmi szóval vagy közpénzzel tudományos kérdéseket, mert arra nincs kompetenciája. Ugyancsak szabadságot kell biztosítani a hallgatóknak, a tanulni vágyóknak és a professzoroknak, hogy az ismeretek átadásában, bővítésében milyen módszereket választanak, alkalmaznak.

3. A tudományt ma alkalmazott és felfedező ágra bontják, és kiemelik annak az innovációban betöltött szerepét, hogy vegyen részt gyorsan az új gyártási, gyógyítási vagy más technológiai újítás, termék, módszer bevezetésében. Ám a kutatás nem mindig egyenes vonalú, a kíváncsiság nem mindig irányul arra, hogy új gyártmányt vagy módszert lehessen közvetlenül kifejleszteni. Ráadásul, a társadalomtudományok innovációs ereje áttételesebb, s talán az autoriter kormányzatok ezért nem kedvelik a tudománynak a társadalomkritikai rendeltetésű területeit. E ponton vetődik fel élesen: a tudománytól elvárják a társadalom és a gazdaság szolgálatát, lehetőleg már rövidtávon. Ám az autonómia nem tűri a sürgetést, a direkt megrendeléseket és a szolgáló, instrumentális szerepet. Ugyanakkor a tudomány művelése nem elszigetelten történik, hanem egy adott természeti, piaci és társadalmi, morális közegben. Az autonóm működés feltételeit éppen az állam, a társadalom és a gazdaság teremti meg, elvárva a támogatás fejében az eredményeket, a saját szférája fejlesztését és tiszteletét. Ilyen együttműködési eszköz a pénzügyi támogatás (pl. intézmények létesítéséhez, fenntartásához), a magántőkéből, adományokból, adókedvezményekből és pályázatokkal, ösztöndíjjal való direkt kutatási irányokba terelés.

4. A *köz hatalom és közpolitika szerepe a tudomány szabadságának érvényesítésében* és az egyes autonóm szférák együttműködésében kiemelkedő. Az állam e kölcsönhatás erősítésében jogi szabályozással, anyagi támogatással, a nemzetközi együttműködés kereteinek megteremtésével, az oktatással, az innovációs politikával, a tudományos eredmények megosztásával és hasznosításának elősegítésével vesz részt, és ezzel szolgálja

a társadalom jólétét békéjét, a nemzetközi és hazai szolidaritást, a gazdaság fejlesztését, a természetvédelmet és a globális gondok megoldását. Mivel kényes egyensúlyra épül ez az együttműködés, mindig fel kell tenni a kérdést: az állami beavatkozás akarja-e megszabni a közjó szolgálatát a tudomány gyors fejlesztése és annak eredményei révén, avagy a tudomány, a kutatás szabadsága és az egyetemi autonómia a közjavak része, ezért aki azt erősíti, ezzel szolgálja távlatosan is a közérdeket.

II. A tudomány fogalma és értéke

1. Arisztotelesz szerint minden tudománynak van tárgya, de nem minden tárgynak van saját tudománya. Több kutató szerint nem definiálható a tudomány, mert csak részleges tudás létezik. Az a mód, ahogy anyagát a tudomány elrendezi, sok tekintetben hasonlít a vallási dogmák szerkezetére és rendszerére, s módszere a maga hatókörében hozzásegít a jelenségek bizonyos oldalainak és azok jelentőségének megértéséhez. Ez a vonás alapvetően a szellemtudományokat – Max Weber szóhasználatával: a kulturtudományokat – jellemzi. Az összes tudásforma közül a tudományra érvényes a leginkább, hogy bővíti és mélyíti saját tartományát, a teljességre és a tökéletes megértésre törekszik. Axiómákat fogalmaz meg a mind magasabb elvi szinten álló állásfoglalás érdekében, meghatározza a következtetések menetét, logikai érvényességet kölcsönöz az érvelések láncolatának, értelmezi a levont következtetések értékét és jelentőségét, korrigálja és kiegészíti azokat a kiindulási pontokat, amelyeket a tudományos műveletek spirálja érintett. A tudomány speciális funkciója tehát, hogy *problémává* tegye, ami hagyományosan magától értetődő lenne (*Állam, politika, tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1970. 87.old.). Más megfogalmazás szerint, a tudós ugyanazt nézi, mint a laikus, csak ő éppen látja is a benne, mögötte rejlő lényegét.

2. A tudomány felosztása:

- alapkutatás – alkalmazott kutatás --- innováció;
- tudományterületenkénti felosztás (szellemtudomány, műszaki, természettudományos, élettani/orvosi, műszaki tudományok).

3. Karl Popper (1902–1994) *A tudományos kutatás logikája* című művében (1934) a tudományelméletet megalapozva, szembeszállt az induktivista hagyományokkal. A korábbi felfogás szerint a tudomány – eltérve a metafizikától - tapasztalati alapon nyugszik, és annak segítségével jut el az induktív következtetésektől az általánosításig. Popper azonban azt állítja, hogy a tudományos elméletek nem tapasztalati úton jönnek létre, hanem hipotézisekből születnek. Előzetes hipotézis nélkül azt sem tudnánk, hogy mit akarunk, mit kell megfigyelni, valamint azt sem, hogy milyen kísérleteket kell elvégezni az elmélet ellenőrzése céljából. Egy elmélet tudományos kritériuma a *megcáfolhatóság*. Épp ezért nevezi Popper saját eljárását hipotetikus-deduktív módszernek. Úgy fogalmazott: „csak akkor tekintek valamely rendszert tapasztalatinak, ha tapasztalatilag ellenőrizhető. Ezzel voltaképpen azt javasolom, hogy ne a verifikálhatóságot, hanem a falszifikálhatóságot tegyük az elválasztás kritériumává. Más szóval nem azt fogom egy tudományos rendszertől megkövetelni, hogy egyszer s mindenkorra pozitív értelemben kiválasztható legyen, hanem azt, hogy logikai formája tegye lehetővé a negatív kiválasztást tapasztalati ellenőrzések segítségével. Egy tapasztalati-tudományos rendszernek alkalmasnak kell lennie arra, hogy a tapasztalat megcáfolja. (A tudományos kutatás logikája. Európa Kiadó, 1997. 49-50. old.) Az

empirikus tudományt a formális tudományoktól és a nem tudománytól (metafizika) nem az különbözteti meg, hogy verifikálható (igazolható), mert ez sosem lehetséges, hanem az, hogy falszifikálható (cáfolható) állításokat tesz. Ez a cáfolhatóságon alapuló tudományfelfogás azt vallja, hogy ha a tudomány állításai nem igazolhatók (csak cáfolhatók), akkor nem is racionális törekedni az igazolásra, hanem a cáfolást kell megkísérelni, ez a racionális viselkedés. Ebből pedig következik a kritikai racionalizmus, mert „azonosnak tekintem a racionális és a kritikai magatartást. A lényeg az, hogy amikor megkísérelünk valamilyen megoldást javasolni egy problémára, meg kellene próbálnunk a lehető legkönnyebben megengedni ezt a megoldást ahelyett, hogy megvédenénk. Sajnos kevesen teszünk eleget ennek az előírásnak, de szerencsére másoktól megkapjuk azt a kritikát, amelyet magunk elmulasztunk gyakorolni.” (A tudományos kutatás logikája, 14. old.)

4. Az indukciós eljárásban egyedi állításokból univerzális állításokra következtetünk. Például, tíz hattyút figyeltem meg, amelyek fehérek, tehát minden hattyú fehér. A verifikálhatóság elfogadása az indukció elfogadása, ám Popper szerint az induktív következtetések nem logikailag szükségszerűek és nem is lehet érvényességüket megalapozni, tehát minden megalapozási kísérlet körkörös okoskodásba torkollik, vagy dogmatizmushoz vezet: „... az a véleményem, hogy új eszmékre logikai módszerrel nem lehet szert tenni, és hogy logikailag nem rekonstruálható ez a folyamat. Ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy minden felfedezés tartalmaz irracionális mozzanatot, ... teremtető intuíciót”. (A tudományos kutatás logikája, 37. old.) A tudományt tehát épp az különbözteti meg a nem-tudománytól (*metafizikától*), hogy megtiltja az (ad hoc) kitérést a cáfolhatóság elől. Így Popper összességében azt javasolja, hogy a tapasztalati módszert tekintsük olyan módszernek, amely kizárja a cáfolhatóságnak pontosan azokat a módozatait, amelyek logikailag megengedhetők.

5. Karl Popper *A nyitott társadalom és ellenségei* (1945) című könyve kiáll a demokrácia mellett, és kifejtette, hogy a tudományos haladás permanens forradalmat, a politika azonban kísérletező reformokat követel a jobbításhoz, a politikai közösség formálásához, de csak fokozatosan. Az óvatosság oka, hogy a politikai közösség gyors, téves átalakítása emberéleteket is követhet. A kritikus szellemű vita és a változásokra való nyitottság vált a politikai és a tudományos racionalitás próbakövévé. A szabad nyilvánosság a nyitott társadalom előfeltételének nevezte, és ez a liberális megközelítés folyamatosságát adja Kant, Mill vagy Habermas eszméivel. A tudomány és a tudományos objektivitás ugyanis sok tudós együttműködéséből alakul ki, míg a tudományos módszer inter-szubjektivitásként írható le. A tudomány társadalmi intézményei – a laboratóriumok, a folyóiratok, a kongresszusok – a kritikai szellemet táplálják. Modellként szolgálnak a politika számára. Ha a politikai intézmények és viták a tudományos mintákhoz igazodnának, létrejöhet a nyitott társadalom. A demokrácia hatékony mechanizmusokat teremtett az uralkodók leváltására, a konfliktusok megoldására és az ellenfelek meggyőzésére. A kritikus vita kultúrája a demokrácia nélkülözhetetlen része, amelyhez szabad nyilvánosságra van szükség: megvitatják és szembesítik egymással a versengő politikai elképzeléseket. Ilyen nyilvánosságot igényelt Popper a tudományban: a tudományos objektivitás fogalmát úgy terjesztette ki, hogy az inter-szubjektív próbán túl magába foglalja a nyilvános bírálatot is, s az így felfogott kritikát tette meg mind a tudomány, mind a politika alapjának. A nyitott társadalom a tudósok köztársasága példáját követi, s ugyanakkor biztosítja a tudományos haladáshoz nélkülözhetetlen szabadságot. A totalitarizmus véget vet a bírálat szabadságának, s ezzel tönkreteszi a tudományt. Popper meggyőződése mögött, miszerint

a nyilvános vita konszenzust eredményez a tudományban, az etikában és a politikában, meghúzódik Kantnak az észbe vetett hite.

6. Thomas Kuhn (1922-1996) *A tudományos forradalmak szerkezete* (1962) című könyve sok tekintetben forradalmat jelentett a tudományfilozófiában. Előtte azt tekintették a tudományos gondolkodásra irányuló filozófiai reflexió feladatának, hogy előírásokat fogalmazzon meg a *felfedezéshez, majd később az igazoláshoz*, a hipotézisek, elméletek közötti racionális választáshoz. Kuhn szerint a tudományfilozófiának nem *előírónak*, hanem a tényleges tudománycsinálás folyamatán alapulónak, azaz *leírónak* kell lennie. Tudománytörténeti vizsgálódásai alapján elfogadta, hogy a tudás generálásában alapvető szerepet játszanak a szubjektív mentális folyamatok, de hangsúlyozta, hogy ezek szorosan összefüggenek a társadalmi interakciókkal, a közösségben képződő gondolkodási modellekkel, a nyelvi kifejezésekkel. Különösen így van ez a megismerés társadalmilag legszervezettebb, leginkább intézményesült formájában, a tudományban, melyet a XX. századtól kezdve nem lehet izoláltan, egy előzetes kiképzés, folyamatos szakmai kommunikáció és mások teljesítményeire irányuló reflexió nélkül művelni.

7. Kuhn fontos újítása, hogy a megismerő pozíciójába nem egy individuumot, hanem egy hagyományt, az "elkötelezettségek valamely rendszerét" életben tartó *közösséget* állít. A tudomány révén sajátos típusú közösségek alakultak ki, az abba tartozó tudósok között viszonylag zavartalan a kommunikáció, hasonló szakirodalmat olvasnak, viszonylag egyöntetűek a szakmai ítéletek, azonos szakmai testületekhez tartoznak. Ez főként annak köszönhető, hogy azonos kiképzésben részesültek. A kiképzés az a pont, amely tudást és szociális dimenziót egyaránt jelent, mert szigorúan megszervezett folyamat, melynek során a tudósjelölteket nem bátorítják önálló kutatásra, próba-szerencse jellegű kísérletezésre, nem exponálnak nekik különböző lehetséges megközelítéseket vagy rivális elméleteket, hanem csakis a kiképzést domináló közösség által elfogadottakat. A sajátos szemléletmód mellett, a kiképzés egy másik, nem explicit készséget is kialakít: a tudósjelöltek a tanulás során konkrét problémákkal találkoznak, feladatuk az, hogy papíron, ceruzával, vagy a laboratóriumi eszközökkel, a kapott útmutatások szerint eljárva megoldják az eléjük tált problémákat. Típus-példákat oldanak meg, standard kísérleteket végeznek el, melyek nagyon hasonlatosak egymáshoz, s melyek megoldása korábbi megoldásokkal legalább részben analóg. Ezért

- nem individuális, hanem egy közösségre jellemző, egységes látásmódot alakít ki.
- A tanulás nem tisztán intellektuális erőfeszítés, hanem legalább annyira gyakorlás is, az eljárások, algoritmusok, mechanizmusok sokszoros tevékeny ismétlése, melynek eredménye egy rutinszerű készség, azaz *Polányi Mihály* által leírthoz nagyon hasonlatos "*hallgatólagos tudás*" kialakítása. A kiképzés e látszólag minden kreativitást kizáró jellege biztosítja Kuhn szerint azt, hogy a tudomány (ellentétben a művészetekkel) fejlődik. Ugyanis azok a tudósok, akikben a kiképzés eredményeként azonos beállítódás alakult ki, nem arról vitatkoznak, hogy milyen módszertani elveket, fogalmi sémákat, magyarázó eljárásokat, megfigyelési és kísérleti technikákat kell alkalmazni, hanem a konkrét megoldandó (rész)problémáknak szentelik energiáikat. Erről folyik tehát a vita a már elért eredmények ismeretében.

8. A tudósközösségben elfogadottá vált szemléletmódot, amely metafizikai, módszertani, percepció és konkrét tudományos problémamegoldásokból áll, Kuhn paradigmának nevezi. Amikor egy tudósközösségben elfogadottá válik egy paradigma, beáll a

tudományos kutatás normál állapota, amelyben a kutatás alapvetően három területre összpontosul:

- A meglévő tudás kiterjesztése olyan tényekre, melyeket eddig nem sikerült megmagyarázni.
- Olyan tények gyűjtése, amelyekkel közvetlenül összevethetők a paradigmából származó előfeltevések, és alkalmasak a paradigma tesztelésére is.
- Az elmélet és a tények közötti megfelelés növelése az elmélet kiigazításával, pontosításával. Így tehát a normál tudományban a kutatás nem ad hoc módon folyik, és a kreativitás abban áll, hogy a paradigma *rejtvényeket* definiál, olyan problémákat, amelyek nagyban hasonlatosak a tankönyvi példákhoz: mindenki tudja, hogy a probléma fontos, azt is, hogy nagyjából milyen metódussal kell megoldani, sőt azt is, hogy hozzávetőlegesen mi lesz a megoldás. A rejtvények a tudós személyes találékonyságát teszik próbára, hogy milyen hatékonyan tudja alkalmazni a rendelkezésére álló teoretikus eszközöket. Ha nem sikerül megoldást találni, az személyes kudarc, nem az eszközök hibája.

9. Kuhn és Polányi úgy véli, hogy a racionális tudós mindaddig nem veti el az elméletet (bármennyi cáfolattal találkozik is), amíg nincs egy kidolgozott alternatíva, amíg nincs egy másik, melyet a helyébe állíthat. A *normál tudomány*, valamint az anomáliának minősítés lehetősége stabilizáló szerepet játszik a tudományban, egy normál tudományos tradíció nagyon is termékeny lehet annak ellenére, hogy bizonyos megoldatlan problémák gyűlnek föl benne. Ám ha adott paradigma módszereivel és fogalmaival végzett újabb és újabb megoldási kísérletek sikertelenek, az bizonytalanságot teremt a paradigma megbízhatóságát illetően. A paradigma ekkor válságba kerül. A *válság* időszakában a kutatások és megközelítésmódok nem konvergálnak, megváltozik a tudósoknak a meglévő tudományos eredményekhez való viszonya. A korábbi konzervativizmust radikalizmus váltja föl, megszűnik a tradíció és a tekintélyek elismerése. Ezt a periódust Kuhn *rendkívüli kutatások* időszakának nevezi. Annak, hogy hogyan találjunk radikálisan új megoldást az anomáliákra, egyáltalán nincsenek szabályai: az egyes tudósok kreativitásától függ, s természetesen másféle találékonyságot igényel, mint a paradigmán belül adott eszközök alkalmazása.

10.. Az új, a régítől alapvetően eltérő megoldás létrejöttét, a korábban uralkodó paradigma leváltását, majd egy zűrzavaros, átmeneti periódus után újjal való felváltását nevezi Kuhn *tudományos forradalomnak*. A politikai forradalommal annyiban analóg, hogy válság megoldására itt sincsenek kész eszközök, a különböző erők nem tudnak megegyezni abban, hogy a szükséges változtatások milyen értékrend szerint, milyen intézményes keretben történjenek. Ennek alapján tehát s tudománytörténetet három korszakra osztotta:

- a normál tudományhoz vezető út,
- a normál tudomány időszaka,
- paradigmaváltás időszaka, a forradalmi szakasz

11. A különböző paradigmákhoz sajátos kiképzési hagyományokhoz tartozó csoportok különbözőképpen észlelnek, különböző módszereket alkalmaznak és más-más fogalmakat használnak -- s mivel nem áll rendelkezésre a realitásnak egy neutrális, minden paradigmától független leírása, amelyhez a különböző észlelésmódok adekvátságát mérni lehetne, a megfigyelési leírások, paradigmák *összemérhetetlenek* lesznek. Bár sok kritika érte elméletét, és maga is több ponton finomította később (paradigma helyett a szakmai

mátrix fogalmát alkalmazta), mégis érdeme, hogy felismerte: koronként más és más, hogy a tudomány módszertana szerint mi tartozik a megfigyelhetőség tárgykörébe, más és más kritériumai vannak az elfogadható magyarázatoknak, illetve más és más minősül evidenciának. Ha kitartanánk a tudományfilozófia által empirikusan és logikai alapon kidolgozott, a tudományosság kritériumait meghatározó módszertani abszolútizmus mellett, akkor a jelenkor mércéjével a korábbi korok tudományait nem sorolhatjuk be a tudományos ismeretek közé. Ha viszont elfogadjuk, hogy a *tudományosság kritériumai koronként változnak*, akkor fennáll a veszélye, hogy a jelenkor tudományát is egyszer besorolják az elavult metodológiák közé, valamint az általuk szerzett ismeretek elveszítik tudományos mivoltukat.

12. A *tudomány értékeit* illetően a tudományos gondolkodás egyre több sajátos és jelentős vonást fogalmaz meg, s azon is fáradozik, hogy ezeket egységes képbe foglalja. Minél határozottabban szeretné a tudomány valamely érték jelentőségét kiemelni és tudatosítani, annál inkább törekszik mindenoldalúan definiált fogalmakat használni. A rész és az egész viszonyának, az értékek meghatározottságát és jelentőségét újabb és újabb megértési erőfeszítést tesz szükségessé. Az értékek szempontjából a tudomány jelentőségét és súlyát interpretáló képessége adja, mert rendszerezésével, nyelvi struktúrájával, megjelenítő erejével önmaga értelmezése is. Ez a képesség csökkenti az érték és a gyakorlat közötti távolságot, könnyíti az értékek közötti választást, de leginkább pótlólagos energiát ad az értékekbe vetett hitnek, ha meggyengülne, vagy kiveszni látszana. A tudomány ily módon ideológia is. Az értékek vonatkozásában van bizonyos *vezérlő hatása*, egészen addig, hogy az általa rendszerezett értékeknek politikai és társadalmi *következményei* vannak – foglalta össze Max Wartofsky. (*A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai*. Gondolat, 1977.)

13. A tudomány világában, Max Weber szerint, két gondolkodást szervező alapvető fogalom létezik: az *eszmény és az ideáltípus*. Az eszmény az értékeléssel, az ideáltípus a megismeréssel áll kapcsolatban, de mindkettő egy szellemi magatartás modellje. A szellemtudományok bővelkednek eszményekben és ideáltípusokban, valamint a körükbe szőtt elméleti modellekben. Ennek az az oka, hogy az ilyen tudományok az empirikus tudományokhoz képest fejletlenebbek, felépítésük inkább nélkülözi a szabatosságot. Minél spekulatívabb egy tudomány, annál több és annál rendszertelenebb eszményt és ideáltípust alkalmaz, és annál kevésbé vesz tudomást ezek *ad hoc* használatáról.

14. Nem téveszthetjük azonban szem elől, hogy a tudomány kijelentéseinek *önálló értéke* is van. Pozitív vagy negatív hatással van az egyének és a közösségek szükségleteire, vágyaira, képességeire és mindezek kielégítésére. Ezt a hatást szokás a tudomány *instrumentális* értékének nevezni. Ez azt is jelenti, hogy a tudomány csak akkor lehet értékmentes, csak akkor lehet morálisan semleges, ha eltekintünk alkalmazásának következményeitől. Az érték azonban az értékelés valóságos folyamataitól függ, következményei a gyakorlatban mindig vannak, azokat figyelmen kívül hagyni nem lehet. El kell tehát fogadnunk, hogy az értékválasztás szándéka és következménye nem eshet azonos megítélés alá.

III. Az emberi jogok szerepe a tudomány autonómiája védelmében

1. A második világháború után az emberi jogok elfogadása adta meg az alapját annak a globális célkitűzésnek, hogy ne legyen soha többé nemzetközi fegyveres konfliktus. Az ENSZ megalakulása is erre a nemzetközi jogi alapelvre épül, és az agresszió tilalmát, a konfliktusok békés rendezését és az államok egyenjogú szuverenitását elismerő világrend alapozta meg az emberi jogi egyezményekben kifejtett jogok térhódítását. Mivel az emberi jogi katalógusba bekerült tudományos szabadság és autonómia tisztelete, így nemzetközi mércével összemérhető emberi jogi jogsértésnek az államok illetéktelen beavatkozása a tudományos viták eldöntésébe, az egyetemi autonómiába egy-egy országban.

2. Melyek a legfontosabb emberi jogi dokumentumok, amelyek az emberi kíváncsiság öntörvényű működését és a tudomány szabad művelését követelik? A teljesség igénye nélkül, a legfontosabbakat tekintjük át.

- **Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) rendelkezik a** gondolat, meggyőződés szabadságáról (18.cikk). Ennek mintegy biztosítéka, hogy nézetei miatt senki sem zaklatható, mindenkinek joga van véleményét, gondolatát írásban, szóban, sajtóban, határookra tekintet nélkül, művészi vagy bármely más módon, keresni, terjeszteni, megismerni. Ám e jog gyakorlása különleges felelősséggel jár, és törvényben korlátozható, mégpedig mások jó hírneve védelmében, továbbá közrend, közbiztonság, közérkölcsök vagy állambiztonsági érdekében. (19.cikk)
- **Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966)** biztosítja mindenki jogát arra, hogy élvezze a tudomány haladásából és alkalmazásából származó előnyöket. Az alkotókat védendő ugyanakkor kimondja, hogy minden olyan művel kapcsolatosan, amelynek művészi, tudományos vagy irodalmi alkotás, a szerző erkölcsi és anyagi védelemben részesül, érdekeit meg kell védelmezni. Az államok feladata tehát, hogy a tudományt és a kultúrát fejlesszék, megőrzését támogassák különböző intézkedésekkel, ide értve a tudomány és a kultúra terén a nemzetközi kapcsolatok erősítését, miközben a tudományos kutató és alkotó tevékenységhez szükséges szabadságot tiszteletben tartják. (15.cikk)
- **Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai Egyezmény (1950)** védelmezi a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadságot, amelyhez mindenkinek joga van. Az **Európa Tanács** értelmezésében ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát. A világnézet kifejezésre juttatásának szabadságát csak törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek. (9.cikk). Ehhez kapcsolódik a véleménynyilvánítás szabadsága, miszerint mindenkinek joga van a véleményalkotásra és az információk, eszmék megismerésére és közlésére, országhatárookra tekintet nélkül és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson. Ám az államok a rádió-, televízió- vagy mozgókép vállalatok működését engedélyhez köthetik. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok sem korlátlanok, mivel gyakorlásuk törvényben meghatározott, olyan

alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából. (10.cikk)

- **Az Egyezmény Első Kiegészítő Jegyzőkönyve** 2. cikke rendelkezik az oktatáshoz való jogról, azaz senkitől sem szabad megtagadni az oktatáshoz való jogot. Az állam az oktatás és tanítás terén vállalt feladatkörök gyakorlása során köteles tiszteletben tartani a szülők vallási és világnézeti meggyőződésével összhangban lévő oktatáshoz és tanításhoz való jogát.

3. A bioetikára vonatkozó legfontosabb szabályokat, amelyek a tudományos kutatásoknak csak az orvosi területére szorítkoznak, az **Európa Tanács** dolgozta ki. **Az** emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt **Egyezményét**, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyvét a 2002. évi VI. törvény hirdette ki. Érdekességük, hogy több tucatnyi állam vált részesévé, mivel nyitott az ET tagállamokon kívül másoknak is. A kutatások szabadságát a betegek, paciensek emberi méltósága, önrendelkezési joga és az etikai szabályok egyaránt korlátozzák. Például:

- Egészségügyi beavatkozás csak azután hajtható végre, ha abba az érintett személy szabadon és tájékozottságon alapuló beleegyezését adta. Ennek a személynek előzetesen megfelelő tájékoztatást kell kapnia a beavatkozás céljáról és természetéről, valamint következményeiről és kockázatairól. Az érintett személy beleegyezését bármikor szabadon visszavonhatja. (5.cikk)
- Csak orvosi vagy orvosi kutatási célból, megfelelő genetikai tanácsadás biztosításával lehet olyan vizsgálatokhoz folyamodni, amelyek genetikai betegségek előrejelzésére vagy az érintett személy betegségre való genetikai hajlamának vagy fogékonyságának kimutatására, illetve annak megállapítására szolgálnak, hogy hordoz-e betegséget előidéző gént. (12.cikk)
- A tudományos kutatás a biológia és az orvostudomány területén szabadon gyakorolható, amennyiben az emberi lényt védő jogi rendelkezéseket betartják. Ennek előfeltétele, hogy nincs az emberen folytatott kutatáshoz hasonló hatékonyságú alternatív módszer, a személyt fenyegető esetleges kockázatok nem haladják meg a kutatás lehetséges hasznát, a kutatási tervet az illetékes testület jóváhagyta független vizsgálat alapján, a magukat kutatásnak alávető személyeket tájékoztatták jogaikról és az őket jogilag megillető biztosítékekről. A beteg beleegyezése kifejezett, célzott és írásos formában történt, amely bármikor szabadon visszavonható (15-16.cikk)
- Amennyiben az embriókon végzett in vitro (testen kívüli) kutatást törvény megengedi, a törvénynek megfelelő védelmet kell biztosítani az embrió számára. Ám az emberi embrió létrehozása kutatás céljából tilos. (18.cikk) Tilos minden olyan beavatkozás, amelynek célja egy másik élő vagy holt emberi lényvel genetikailag azonos emberi lény létrehozása. A „genetikailag azonos” emberi lény kifejezés azt az emberi lényt jelenti, akinek egy másikéval genetikailag megegyező sejtmagállománya van (a klónozás tilalmáról szóló kiegészítő jegyzőkönyv 1.cikke).
- Az egyezményben részes államok megfelelő bírói védelmet biztosítanak, hogy meggátolják vagy mielőbb megszüntessék az egyezményben elismert jogok vagy elvek törvénytelen megsértését, megfelelő szankciók bevezetésével is. Egy

beavatkozás következtében indokolatlan kárt szenvedett személynek joga van méltányos jóvátételre a törvény által előírt feltételek és eljárások szerint.(23-25.cikk)

- A részes államok ügyelnek arra, hogy a biológia és az orvostudomány fejlődése által felvetett kérdések megfelelő nyilvános vita tárgyát képezzék, különösen a gyakorlati alkalmazások orvosi, társadalmi, gazdasági, etikai és jogi vonatkozásainak megfelelő szakmai tanácskozásokra. (23.cikk)
- Egy további kiegészítő jegyzőkönyv az emberi eredetű szervek és szövetek átültetéséről, vagyis a transzplantációs jegyzőkönyv tilalmazza a donorok, recipiensek emberi méltóságának megsértését a szervek, szövetek kereskedése, adásvétele megtiltásával. Ezt a 2006. évi LXXX.tv. hirdette ki.

4. A bioetikai szabályokat keretező egyezményt **Kiegészítő Jegyzőkönyv** 2005.január 25-én keletkezett, amelyben kifejezetten az orvosi kutatásokra vonatkozó előírásokat, azaz a tudományos autonómiának az emberi méltósággal és önrendelkezési joggal való összeegyeztethetőségét szabták meg. A kutatási jegyzőkönyvből a következőket emeljük ki:

- A kutatást csak akkor szabad megindítani, ha elfogadja a kutató, hogy az egyén érdeke és jóléte megelőzi a közérdeket, a tudomány és a társadalom érdekeit.
- A tudás bővítésének nincsen más alternatívája, mint az orvosi kísérletezés, az eredménnyel járó kutatás elvégzése, amelynek az érintettre nézve nincsenek aránytalan kockázatai és terhei (pl. egészségi állapotának stabilitása, termékenysége szempontjából sem), a kutatást pedig független vizsgálat alapján, független, érdekütközés nélküli tagokból álló testület jóváhagyta. Ehhez a kutatásnak tudományos minőségűnek kell lennie, tehát a meglévő tudományos ismeretek alapján megalapozott, igazolható és etikailag elfogadható, a kutatók kellően képzettek és ellenőrzöttek. A kutatás módszerei közt a placebo felhasználása is szerepelhet, ha nincs más hatékony módszer és az nem kockázatos.
- Létre kell hozni egy etikai bizottságot, amely minden releváns kutatási, beteg-és módszertani, hozzájárulásra vonatkozó információ birtokában hagyja jóvá a kutatási terveket. Ezeket a kötelezően bemutatandó adatokat a jegyzőkönyv melléklete részletesen meghatározza.
- Az orvosi kísérlethez be kell szerezni a beteg, az érintett személy alapos tájékoztatáson (pl. mire irányul a kísérlet, miként dokumentálják, meddig tart, miként csökkentik előzetesen vagy közben a kockázatokat, milyen módon kompenzálják az esetleges károsodást) alapuló írásos beleegyezését. Ha kétséges a konszenzus, akkor meg kell győződni annak valódiságáról, vagy arról, hogy az érintett nincs belátási képessége birtokában. Ilyen esetben további biztosítékokra van szükség a kutatáshoz, kísérleti beavatkozáshoz (pl. az érintettnek kizárólag egészségnyereséget hoz, részletesen szólnak jogairól, ha az ilyen információt képes befogadni, a gyermeknek a véleményét meg kell hallgatni, nincs részéről nyilvánvaló tiltakozás, minimális a kockázat és kényelmetlenség).
- Amennyiben a kísérlet, a kutatás nem mellőzhető, és az érintett várandós nő vagy szoptat, csak kivételesen indokolt esetben végezhető el, figyelemmel a magzat, a kisgyermek egészségére is. Válságos, életveszélyes állapotban lévő beteg esetében a beleegyezésre nincs szükség, de helyette érdekeit védő személy hozzájárulását kell beszerezni a kivételesen szükséges kísérlethez. Mindkét csoportra törvényben szabott feltételeknek kell teljesülniük. A szabadságától megfosztott személyekkel kapcsolatos orvosi kutatás csak akkor végezhető, ha törvény kifejezetten így rendelkezik, és nincs más összevetésre alkalmas alternatíva.

- A kutatás során keletkezett és a beteg személyes, valamint egészségügyi adatait illetéktelenek tudomására nem lehet hozni, és az adatokat, a publikálás előtt, az etikai bizottságnak is be kell mutatni. A kutatás során megsértett szabályok miatt az elkövető felelősségét meg kell állapítani, szankcionálni, és a betegnek pedig megfelelő kártérítést fizetni.

A bioetikai kutatások terén az Európa Tanács, ez a pán-európai szervezet nagy figyelmet szentel az etikai követelmények, a független és interdiszciplináris kísérletekkel szembeni nemzetközi szabályok érvényesítésének. Ezt elsősorban alapos jogi és etikai vizsgálatokkal biztosítja, továbbá együttműködik 1997 óta a különböző államokkal egy szakmai fórum (DEBRA) keretében, amely az orvosi kutatások etikai ellenőrzését támogatja. Ez szakmai üléseket, szakmai utakat, tájékoztató anyagokat biztosít, hogy ezen keresztül megismertessék a legjobb európai gyakorlatokat. A bioetikában betöltött vezető szerepe számtalan konferencia szervezésében is megjelenik, olyan fontos ügyekben, mint az eutanázia, a haldokló betegek orvosi kezelése, a genetikai tesztelés és annak az egészség felmérésében játszott szerepe, a biobankok létesítése és működtetése, hogy aztán a szakmai kiválóságok bevonásával orientáló anyagokat, irányelveket dolgozzanak ki. Ezeket szórólapokon, kiadványokban, tucatszámú nyelven juttatják el a széles közönséghez. A fentebb már összefoglalt európai bioetikai egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyvei mellett, más normákat is kidolgozott. Például a Miniszterek Bizottsága elfogadott egy Ajánlást 2006-ban, amely a tagállamok emberből származó anyagok biológiai kutatásáról, egy egyezményt az emberi szervekkel való kereskedelem tilalmáról, egy másik egyezményt pedig az állatkísérletek és az állatoknak a tudományos kutatásban való felhasználásának visszaszorításáról.

5. Az Európai Unió Alapjogi Kartája (2000) is nyújt garanciákat az integrációban részes államok tudományos intézményei és a tudomány művelői, valamint annak eredményeit megismerni kívánók számára. Ugyanis „az Unió hozzájárul e közös értékek megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez, miközben tiszteletben tartja az európai népek kultúrájának és hagyományainak sokféleségét, a tagállamok nemzeti identitását és központi, regionális és helyi közhatalmi szervezetét; a kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődés előmozdítására törekszik és biztosítja a személyek, a szolgáltatások, az áruk és a tőke szabad mozgását, valamint a letelepedés szabadságát. Ennek érdekében a társadalmi változások, a társadalmi haladás, valamint a tudományos és technológiai fejlődés fényében szükséges az alapvető jogok megerősítése e jogoknak egy Chartában való kinyilvánítása útján.” Ez az ünnepélyes bevezető jelzi, hogy az Unió egyben értékközösség is, amelyben jogi védelemben is részesül három, ide kapcsolódó alapjog:

- A művészet és a tudomány szabadsága (13. cikk): A művészet és a tudományos kutatás szabad. A tudományos élet szabadságát tiszteletben kell tartani. Ez pedig csak törvényben meghatározott olyan korlátozásoknak vethető alá, amelyek szükséges egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sérthetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.
- Az oktatáshoz való jog (14. cikk): Mindenkinek joga van az oktatáshoz, valamint a szakképzésben és a továbbképzésben való részvételhez, amely magában foglalja a kötelező oktatásban való ingyenes részvétel lehetőségét. Az oktatási intézmények demokratikus elvek figyelembevételével történő alapításának szabadságát, valamint a szülők azon jogát, hogy gyermekeik számára vallási, világnézeti vagy pedagógiai meggyőződésüknek megfelelő nevelést biztosítsanak, tiszteletben kell tartani az e jogok és szabadságok gyakorlását szabályozó nemzeti törvényekkel összhangban.
- A személyi sérthetlenséghez való jog (3.cikk): Mindenkinek joga van a testi és szellemi sérthetlenséghez. Az orvostudomány és a biológia területén különösen

a következőket kell tiszteletben tartani az érintett személy szabad és tájékoztatáson alapuló beleegyezését a törvényben megállapított eljárásoknak megfelelően, továbbá tilalmazni kell az eugenikai, különösen az egyed-kiválasztást célzó gyakorlatot, az emberi test és testrészek hasznoszerzési felhasználását, valamint az emberi lények szaporítási (nem gyógyítási) célú klónozását.

IV. Nemzetközi szervezetek és a tudományos együttműködés

1. Az **ENSZ Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO)** 1945-ben alakult, hogy hozzájáruljon e három területen a nemzetközi békés együttműködéshez. 1946. november 4-én írta alá húsz állam a szervezet Alapokmányát, 2013-re pedig már 195 ország a tagja. Az összes tagot tömörítő Konferencia a legfőbb szerve, valamint a két évre választott Végrehajtó Bizottság, amely évente kétszer ül össze, valamint a főtitkárságot vezető főigazgató. A párizsi székhelyű szervezetben tudományos bizottságok és nemzetközi testületek adnak szakmai tanácsokat az egyes programokhoz. Az UNESCO közép-távú stratégiája hat évre határozza meg a főbb célokat és annak kereteit, legutóbbi a 2014-2021-re vonatkozó stratégia kilenc célkitűzést fogalmaz meg. Ezek közt szerepel, hogy a tudomány, a politika és a társadalmi morál olyan irányú alakítása, hogy az megfeleljen a fenntartható fejlődés követelményeinek; a nemzetközi tudományos együttműködés erősítése a béke, a fenntarthatóság és a társadalmi integráció, befogadás érdekében; valamint a szólás, kifejezés, a tájékozódás szabadságának elősegítése. Ettől különbözik a két évre vonatkozó programterv, amely a kapcsolódó költségvetést is tartalmazza. A nemzeti UNESCO titkárságok/bizottságok a szervezettel való egyeztetést és a nemzeti célokhoz kapcsolódó politikákkal való rendszeres együttműködést segítik.

Az UNESCO 2013-as beszámolójából például kiderül, hogy

- az USA tagságának felfüggesztése a Palesztin Hatóság belépése miatt a szervezet költségvetésének negyedével való csökkenését eredményezte;
- Németországot beválasztották a Kormányközi Bioetikai Bizottságba, és részt vesz az Ember és a Bioszféra nemzetközi programban;
- A következő évben felülvizsgálják több UNESCO ajánlást, így a technikai és szakképzésről szólót (2001), a felnőttképzésről szólót (1976) és a tudományos kutatók jogállásáról szólót (1974);
- A Közgyűlés döntése alapján 2015 a Fény Éve, amely arra összpontosít, hogy az emberi életben milyen szerepe van a fénynek, nem csak az optikai tudományok szempontjából, míg 2016 a nemzetközi megismerés éve lesz;
- A szervezet támogatott több tudományos intézményt a természetvédelem, a vízügyi együttműködés és a földrengések műszaki kérdésével kapcsolatos kutatások terén

A szervezet 2015. októberében tette közzé hosszú távú programját. Ebben szerepel:

- meghirdette a Mindenki Tanuljon programot, amelyet még a dakari világfórumon hirdettek meg 2000-ben, és 2015-ig hat alapcél fogalmazott meg az elemi oktatástól az analfabétizmus felszámolásáig;
- a fenntartható fejlődés oktatási évtizede végére (2005-2014) létre kell hozni az ökológiai, gazdaságos és társadalmilag fenntartható fejlesztés modelljét a képzésben az egész világon;
- a szervezet számos hosszú távú tudományos kutatási programot működtet, hogy támogassa a környezet védelmét, így az ember és a bioszféra programot, a biodiverzitás évtizedének

nyilvánította a 2011-2020 közötti időszakot, és annak keretében újabb értékeket adhatnak hozzá a 621 bioszféra rezervátumhoz 117 országban, összhangban a Biodiverzitási Egyezmény tizedik ülésén, 2010-ben született ajánlásokra reagálva;

- a nemzetközi kutatási együttműködés keretében az óceonográfiai bizottság, a földtudományi bizottság és a hidrológiai program is szolgálta a környezetvédelmi kutatásokat;
- a 2004-ben indított alapkutatási program olyan területekre koncentrál, mint a kémia, a fizika, a matematika, bizonyos mérnöki tudományok, hogy elkerüljék az ENSZ-en belüli párhuzamosságokat a többi programmal;
- az UNESCO létrehozott egy kormányközi, a társadalmi átalakulással foglalkozó bizottságot, amely régiókat átölelő programokat hasonlít össze társadalomtudományi elemzéssel az urbanizáció, a kulturális sokszínűség és együttélés, valamint a migráció témakörében;
- a szervezet támogatja olyan kutatási programok és képző intézmények létesítését, amely hálózatként összekapcsolódva segítheti elsősorban a fejlődő országokban a tudományos és technológiai fejlesztést;
- a felgyorsult tudományos és technológiai fejlődés az élettudományokban komoly igényt támaszt az értékek és normák kérdésében való nemzetközi együttműködés iránt, ezért az UNESCO bioetikai bizottsága (IBC) és a kormányközi bioetikai testület (IGBC) ülésein kidolgozták az emberi genomra és az emberi jogokra vonatkozó Nyilatkozatot, amelyet a bizottság még az 1997. novemberi UNESCO közülésen fogadtatott el. Ezt követően kezdődött meg a Nyilatkozat nemzetközi hatásának vizsgálata, és a Nyilatkozatot végül 2005-ben, egyhangúlag elfogadták. Másfelől, a tudományetikai kérdésekkel a tudományos ismeretek és a technológiai fejlődés nemzetközi testülete (COMEST) is foglalkozott, olyan témakörökkel összefüggésben, mint a vizek, a világűr, az energetika, míg újabban az információs technológia.

2. Az **Európai Unió** – az alapjogi katalógusban foglaltakon túl – számos más intézkedéssel segíti elő a versenyképesség javítását az innováció, a tudományos kutatás támogatása révén. Ilyen az *Európai Kutatási Térség* (ERA) létrehozása, hogy ne álljanak meg a kutatások az államhatároknál. Ezért a Bizottság nemzetközi kutatócsoportokat támogatnak, kiválósági központok hálózatosodását, mert így megtöbbszörözhető a kutatási kapacitás. Ehhez egységesítik a kutatási, innovációs együttműködési formákat, feltételeket, kerülve a szétaprózottságot. Az EU Bizottsága még 2000. januárjában kiadott Közleményében fogalmazta meg a célt, mivel akkoriban még minimális volt az együttműködés a tagállami programok között. 2007-re már látszódtak az eredmények, mert megalapozták az európai kutatói munkapiacot, létrehozták a világszínvonalú kutatási infrastruktúrát. Az egyes kutatási intézmények közti adatsere, programok tartalmi koordinációja, az együttműködés rendszeressé vált, hálózatok jöttek létre. Ehhez fontos adalék volt a harmonizált szellemi tulajdonjogi szabályozás a tudás átvitelének hatékonyságát erősítve. Ugyanakkor az ERA nyitott a világ többi régiója felé is.

2008. májusában az EU Tanácsa megindította a Ljubljanai folyamatot, hogy a kutatási térségbe bekapcsolja stratégiai partnerségi megállapodásokkal a társulási szerződést kötött államokat. Ez tehát nem csak a tagállamok, hanem a társult államok közötti *tudás szabad áramlását az „ötödik szabadságnak”* minősítette (a tőke, az áruk, a szolgáltatások és a személyek szabad mozgása mellett). A folyamat a modern egyetemekre és kutató intézetekre a globális méretű verseny univerzális központjaiként tekint, és az összes érintett – így a beruházók, a befektetők is – a kutatás élvonalában tevékenykedőkkel azért működik együtt, hogy napjaink nagy társadalmi, gazdasági gondjait sikeresen leküzdjék. 2008. decemberében tartották a Versenyképességi Tanács ülését, ahol elfogadták az ERA 2020-ig szóló programját. A fenntartható fejlődés érdekében a kutatási térség egészének a társadalmi igényeket kell szolgálnia, továbbá a globális versenyben a modernizációnak a kutatásban együtt kell járnia a képzés, az oktatás korszerűsítésével, valamint a kutatás és fejlesztés kapacitásának a koordinált támogatásával az egész Unióban. Az ERA párbeszédre törekszik és nyitott a többi térség, régió és földrész felé. E célok szolgálatában jön létre a kutatói mobilitás, karrier-fejlesztés, az európai kutatási

infrastruktúra, a tudásátadás és szellemi tulajdont védelmező program, a közös kutatások programozása és a nemzetközi kutatási-fejlesztési együttműködés. Másrészt, a Lisszaboni Szerződés (2009) elsőként rendelkezik az ERA-ról az alapító szerződések szintjén (Unió Működéséről szóló Szerződés, EUMSZ 179. cikke), míg a végrehajtásához szükséges intézkedésre vonatkozóan a Kutatási Keretprogram is megjelenik (182. cikk (5) bek.). 2010-ben létrejött az Európai Kutatási Térség Bizottságának új feladatköre, amely így stratégiai tanácsadó testülete az ERA öt munkacsoportja mellett, amely így együtt alkotja az ERA irányítását.

2012 októberében, az EU 2020-ig tartó *fejlesztési stratégiája* keretében (Europe 2020) fogalmazták meg az innovációs prioritásokat, mégpedig az ERA részeként. Formálisan a Versenyképességi Tanács 2011 február 4-én már egyetértett ezekkel a célokkal, hiszen azokat egy széleskörű vita előzte meg a tagállamokkal, azok bemutatása előtt. Mindezt összegezte a Bizottság egy közleményében (2012. július 17.), amely az európai kutatási társág megerősített partnerségét hirdette meg a kiválóság és a gazdasági növekedés érdekében. Olyan prioritások szerepelnek benne, mint a nemek egyenjogúsága, esélyeinek javítása a kutatásban, a hatékonyság javítása a nemzeti tudományos tevékenységben és a modern egyetemek működtetése, valamint a transz-atlanti együttműködés kiterjesztése, a kutatóknak egy nyitott munkapiac megteremtése, a digitális kutatási térségben a tudás, az információk szabad áramlása. A már említett fejlesztési stratégia 2014-2020 között 70 milliárd EUR összeget szán az innovációs láncolat, az alapkutatástól az ipari, gyártási, szolgáltatásban megvalósításig terjedő lépések átfogó rendjére. Ehhez nélkülözhetetlen a felsőoktatási intézmények, a kutatóhelyek, a (fejlesztésre alapozó) cégek, befektetők és az innovációban egyéb érdekelt felek partnersége, megerősítése. Az uniós támogatások szerződési és elszámolási menetét persze ehhez igazodva egyszerűsíteni kell. A szükséges uniós szabályokat a Tanács és a Parlament 2013. novemberében elfogadta, és kiírták a pályázatokat is. A nemzeti kapcsolati pontok nem csak információval, de tanácsokkal is szolgálnak az érintetteknek. A keretprogramok a kutatási szereplőkre a társfinanszírozás révén sokféle együttműködést bízhatnak rá.

3. Az **EURAXESS** kifejezetten a kutatók, PhD hallgatók, asszisztensek mobilitását, ösztöndíjak és állások elérését, a tisztességes bánásmódot és az etikus kutatást segíti elő egy elektronikus portálon megjelenő adatokkal, nemzeti irodákkal közösen. A támogatási minta-szerződések is a közös szabályok (Kutatók Európai Kartája és Magatartási Kódexe) és az egyenlő bánásmód szerinti működést támogatják a tudományos, technológiai kutatásban, fejlesztésben. A működés figyelemmel kísérését is egy sajátos ellenőrző rendszer biztosítja (EMM) a közös európai kutatási térségben, hiszen a végső cél a társadalmi hasznosság, amelynek méréséhez megfelelő visszacsatolás kell.

4. A Bizottság 2005-ben fogadta el egy ajánlásában (2005. március 11.) a **Kutatók Európai Kartáját és a Kutatók Foglalkoztatására vonatkozó Magatartási Kódexet**. Az EU létesítéséről szóló Szerződés 165. cikkében kapott felhatalmazás alapján, már 2000-ben létrehozta az ERA-t, és ezt fejlesztette tovább 2010-ben a Lisszaboni Szerződés annak kimondásával, hogy az Unió váljon a versenyképes és dinamikus, fenntartható tudás-gazdasággá. Ezt akadályozza a megfelelő kutatók hiánya, főleg egyes tudományterületeken, ezért vonzóvá kell tenni a már területen dolgozó kutatóknak az EU-t, valamint a kutatás és fejlesztés területét a női kutatók és a fiatal, pályát választók számára, valamint folyamatos képzést szükséges biztosítani. Ha a tudomány megfelelő karriert, megélhetést nyújt, akkor lehet ezeket a versenyképességi, fenntarthatósági célokat megvalósítani. Másfelől, a kutatásban valamilyen szerepet játszó (vezetők, oktatók, tutorok, tudományos kommunikációt végzők, asszisztensek) szakismeretét és felelősségét minden szinten el kell ismerni. A kutatók mobilitását akadályozó igazgatási korlátozásokat fel kell mielőbb számolni az intézményeken belül, szektorok, régiók és államok között. A horizontális koordinációra épülő Ajánlásból néhány fontos elem a kutatók foglalkoztatása terén:

- Átlátható és tisztességes felvételi, foglalkoztatási és előmeneteli rendszer, tiszta jogi követelmények a kutatókkal, munkatársakkal szemben;
- Egyenlő bánásmód nemi, állampolgársági, származási tekintetben is;
- A kutatásban dolgozók rendszeres képzése, továbbképzése;
- A kutatásban a jogi, morális felelősség meghatározása, annak betartása intézményi és nemzeti szinten egyaránt;
- Minőségbiztosítás intézményi szinten ide értve a felvételi, alkalmazási és előmeneteli rendszert illetően, annak monitorozását,
- A kutatóknak megfelelő társadalombiztosítási ellátás, amelyben a legfőbb ellátások átvihetők másik államba, hogy ne akadályozza mobilitásukat, karrierjüket másik államban vagy a magánszektorban foglalkoztatásukat.

5. A Kutatók Európai Kartája azt célozza, hogy a munkáltatók, a kutatást támogatók és a kutatók közti kapcsolatokat a tudás, a technológia fejlesztése, megosztása, átadása terén, a kutatói pálya stabilitása érdekében. Persze a Kartánál kedvezőbb szabályokat nem lehet a tagállamokban leépíteni a Kartára hivatkozva, hiszen az csak a minimál-szabályokat és az alapjogok védelmét tartalmazza. A kutatói karriert a mobilitás nagyban elősegíti. Az Unióban az összes, magán-és közszektorban foglalkoztatott kutatóra kiterjed, akikre kettős feladat hárul: a kutatások végzése, valamint felülvizsgálati, mentorálási, igazgatási és szervezési tennivalók.

6. A következő *alapkövetelményeket kell érvényesíteni a kutatókra:*

- A kutatás szabadsága, amely arra összpontosít, hogy a kutatóknak az emberiség javára és a tudományos ismeretek határának bővítése törekedve kell cselekedniük, élvezve ehhez a gondolat-és a kifejezés szabadságát, a megoldások keresésére irányuló módszertani szabadságot. Ám ez a szabadság nem korlátlan, hiszen a kutatók működését szakmailag ellenőrizhetik, be kell tartaniuk a költségvetési szabályokat, kereteket, az infrastruktúra nagyságát, a szellemi tulajdonra vonatkozó előírásokat;
- Az etikus magatartás, amely magában foglalja a kutatói tevékenységért való felelősséget és a szabályok megsértése miatti szankciókat;
- Szakmai felelősség, ide értve a kutatás társadalmi relevanciáját, a párhuzamosságok kerülését, a plágium megelőzését, a közös kutatásban az adatok tisztességes birtoklását, az eredmények validálását, reprodukálhatóságát, a források feltüntetését, kompetens személyek bevonását és alkalmazását;
- Szakmai alapú megközelítés, megfelelő hozzáállás,
- A szerződésben vállalt és jogi kötelezettségek teljesítése,
- Elszámoltathatóság,
- A kutatásban a jó gyakorlat bemutatása másoknak,
- A kutatási eredmények terjesztése, kiaknázása,
- Közalkalmazotti jogállás,
- A kutatást felügyelő tapasztalt kutatóval együttműködés,
- A kutatás felügyelete és a pénzügyi szabályok követése,
- A kutatás megszervezése, és
- A szakmai tudás folyamatos fejlesztése.

7. A kutatókat alkalmazókra és a kutatást támogató szponzorokra az alábbi elveket kell alkalmazni:

- A szakmai tudás, kompetencia elismerése,
- A megkülönböztetés tilalma,
- A megfelelő kutatási környezet megteremtése,
- A szükséges munkafeltételek és szabályok biztosítása,
- A foglalkoztatás stabilitása és állandósága,
- A kutatáshoz szükséges pénzügyi és fizetési feltételek garantálása,
- A nemek egyensúlya a kutatásban,
- Szakmai előrehaladás, folyamatos képzés és fejlesztés
- A kutatói mobilitás értéként kezelése,
- Karrier tanácsadás,
- Szellemi tulajdon védelme, szerzői jogok megóvása, társszerzőség
- Szakmai ellenőrzés és értékelés,
- Oktatási feladatok,
- Panasz és jogorvoslat,
- Részvétel a döntéshozó testületekben, és a
- Tisztességes toborzás.

8. A felsőoktatási diplomák, végzettségek, a tudományos fokozatok elismerését is európai egyezményekben rögzítette az Európa Tanács. A felsőoktatási szervezetek működésének, az általuk kiadott oklevelek szakmai tartalmának, vagyis a tudományos és szakmai oktatás színvonalának tanúsítására az akkreditációs eljárás szolgál. Mivel ez tudományos teljesítmény mérésén alapul, csak független nemzeti és nemzetközi szervezet végezheti az akkreditációt, miként a tudományos intézmények autonómiája is az intézményi, anyagi és szakmai integritás kialakításával, megőrzésével lehetséges magas színvonalon. Az európai felsőoktatási **minőségbiztosítási egyesület (ENQA)** egy brüsszeli székhelyű non-profit szervezet, amely hálózatot alkot az európai akkreditációs testületekkel, hogy a minőségük mérését, fejlesztését közös szabályok kidolgozásával, bevezetésével elősegítse. Így hozzájárul a közös európai felsőoktatási térség létrejöttéhez, elfogadva tagszervezeteiben a legfontosabb értékeket és alapelveket:

- *Átláthatóság:* az ENQA maga is folyamatosan közzéteszi minőségpolitikáját, eljárásait és döntéseit, jelentéseit.
- *Függetlenség:* az európai szervezet a minőségbiztosítási testületek működési függetlenségét segíti, és támogatja a felsőoktatási intézmények autonómiáját,
- *Együttműködés:* konzultációkat folytat tagszervezetivel, kutatási és más európai partnerszervezetekkel,
- *Korrupciómentesség:* a tisztességes, kiszámítható, méltányos, pártatlan, szakmai és tárgyyszerű módon kell működnie a szervezetnek.

A nemzeti akkreditációs szervezetek hálózataként elfogadja az európai közös, minimális követelményeket és egyben azt, hogy folyamatosan fejleszteni kell a minőséget a felsőoktatásban, hogy az valóban mintaadó térség legyen világszerte. Ehhez a minőségbiztosítási Iránymutatást (ESG) fogadott el 2005-ban a tagállamok felsőoktatásért felelős miniszterek tanácsa, amelyet az ENQA készített elő, együttműködésben az Európai Felsőoktatási Intézmények Társaságával (EURASHE) és az Európai Egyetemi Szövetséggel (EUA). Az eltelt évtizedben ezt az iránymutatást és a benne lévő követelményeket alkalmazzák az intézmények alapításakor és értékelésekor, hozzájárulva a hallgató-központú oktatásra áttéréshez. Ugyanakkor ezek az európai formációk is közvetítenek újabb és újabb változtatásokat, például a minőségre vonatkozó

átláthatóságra, alkalmazhatóságra és az érdekeltekkel (pl. az üzleti szereplőkkel) való együttműködés terén.

9. Ki lehet az ENQA (teljes vagy társult) tagja? Az a szervezet, amely egy átvilágítási, értékelési eljárás alapján megfelel a felvételtkor és folyamatosan (az ötéves felülvizsgálatkor) az alábbi, az Iránymutatásban is megjelölt (ESG) feltételeknek:

- A szervezet tevékenységének középpontjában a külső minőségellenőrzési és tanúsítási feladatok állnak, amelyet intézményesen és rendszeresen végez. Ebben kész és képes alkalmazni az ESG-ben meghatározott módszereket, indikátorokat (auditálás, értékelés, minősítés, akkreditálás).
- A szervezet az adott, a felsőoktatási térséghez tartozó (Európai Gazdasági Térség, EU és társult) állam illetékes hatósága szerint külső minőségbiztosítás és tanúsítást végző elismert formáció a hatályos jogszabályok alapján. Ez azt jelenti, hogy megfelel az adott államban elfogadott jogi követelményeknek megalakításában és működésében.
- A szervezetnek legyen saját feladat-és hatásköre, világosan megfogalmazott céljai, munkaterve, belső működési rendje, a különböző érdekeltekkel való együttműködésnek az elvei, keretei. Mindezt megfelelően dokumentálják, hiszen szabályok, eljárási rendek léteznek erre és azokat leírják, lefordítják mások számára, elérhetővé teszik rendszeresen.
- A szervezetnek legyen megfelelő, arányos saját anyagi forrása, bevétele, alkalmazottai a működéséhez, amivel a külső minőségellenőrzést és minőség tanúsítást végzi mások számára, hatékonyan és a folyamatos fejlesztésre készen. Ehhez tehát saját tevékenységéből származó önálló bevétel (pl. eljárási díjak, minőség ellenőrzési tarifák) és képzett munkatársak kellenek.
- Az előbbieket is nagyban garantálják, hogy a szervezet legyen a végrehajtó hatalomtól, a kormányzattól független, működését és felelősségét illetően, megállapításait ne befolyásolhassa sem harmadik személy, egy miniszter, sem más felsőoktatási intézmény vagy éppen az, amelyet ellenőriznek, értékelnek. Ez tehát funkcionális, intézményi és jogi garanciákkal övezett függetlenséget jelent, amelyet leginkább a kormányok szoktak veszélyeztetni pénzügyi vagy politikai, kinevezési és szabályozási eszközökkel, míg informális befolyással a felsőoktatási intézmények. A függetlenség kritériuma ugyanis, hogy a szervezet eljárásait, a külső szakértők jelölésének és kinevezésének rendjét, a minőség biztosításának folyamatát, a kormány, a felsőoktatási intézmények és a politikai szervezetek befolyása nélkül, önállóan működtesse; működjenek konzultációs eljárások az érintett felsőoktatási, oktatói és hallgatói szervezetekkel a minőségbiztosítási rendszerben, de úgy, hogy az értékelést és tanúsítást végző szervezet felelőssége érintetlen maradjon. A Magyar Akkreditációs Bizottság teljes tagságát 2013-ban felfüggesztette az ENQA, döntően függetlenségének, integritásának csorbulása miatt, ám a megfelelő intézkedések hatására, 2015-ben a teljes tagságot 2018-ig helyreállították.
- A szervezet minőséget ellenőrző, értékelő rendje, követelményei előre rögzített és nyilvánosságra hozott szabályok szerint működjön. Ez magában foglalja az önértékelést vagy azzal egyenrangú minőség garantálási eljárást, a külsős szakértőkkel elvégzett helyszíni ellenőrzést az érintett felsőoktatási intézményben, az ellenőrzéskor feltárt hiányok pótlására és az utóellenőrzésre vonatkozó eljárást, továbbá azt, hogy az eljárást lezáró végkövetkeztetéseiknek, döntésüknek legyen következménye, nyilvánossága, valamint biztosítsák a fellebbezést a döntéseikkel szemben.
- A szervezet legyen elszámoltatható, azaz döntéseiről, működéséről a nyilvánosság (pl. honlapján elérhető szabályai, döntései, főbb dokumentumai) előtt álljon helyt,

például akkor, ha nem tartja be a jog-és saját eljárási, tartalmi szabályait, összeférhetetlen, elfogult, nem rendszeresen megújított testületi tagokkal, személyekkel dolgozik, szakértői nem kellően felkészültek, szerződéseiben a szükséges minőségi követelményeket nem érvényesíti. Ilyen esetekben legyen rendelkezés a külső és belső visszajelzések alapján kivizsgálásra, a döntés érvénytelenítésére, a működési függetlenség helyreállítására.

- Az előbbivel szoros összefüggésben, döntéseinek indoklása, a fellebbezési jog és a felülvizsgálati döntések érvelése, bizonyítékai legyenek megismerhetők, szabályozottak és nyilvánosak.

V. A tudomány befolyásolása

1. Van-e integritása a kutatónak, célja és önértéke a tudománynak? John Bernal (1901-1971) szerint a tudománynak egyenesen társadalmi funkciója van, miként ezt kifejtette 1939-ben megjelent könyvében. Ezzel szemben Polányi Mihály (1891-1976) úgy érvelt, hogy a szabadság rendszere előfeltétele a tudományos haladásnak, a tudomány önmagáért való művelésének és a tudás újratermelésének, a tudományos értékelés és módszertan segítségével. Karl Popper és Hayek hívta fel a figyelmet arra, hogy a tudományt a politika és a piac is veszélyeztetheti, ha maga alá gyűri, nem biztosít szabad vitát, nyilvánosságot, vagy anyagi eszközökkel szab irányt a kutatásnak a hasznosság, hatékonyság érdekében.

2. 1936-ban, a Nehézipari Minisztérium meghívására, a Szovjetunióba utazott Polányi, és találkozott Buharinnal, aki kifejtette neki, hogy a szocialista tudományos testületek az ötéves népgazdasági terv igényeinek kielégítése alapján végzik tevékenységüket. Polányi, a brit tudósokat, a központilag megtervezett kutatásokat John Bakerrel együtt vezette, aki megalapítója volt a befolyásos Társaság a Tudományos Szabadságért nevű szervezetnek. A Társaság azért harcolt, hogy szabadon kutathassanak a tudósok, szemben azzal az elképzeléssel, hogy a tudomány csak eszköz a társadalom szolgálatában. Polányi a *Szabadság megaláztatása* (1940) és a *Szabadság logikája* (1951) című írásaiban úgy érvelt, hogy a kutatók is együttműködnek egymással, akárcsak a gazdasági szereplők a szabadpiacon, hiszen ahogyan a fogyasztók is meghatározzák a piacon a termékek értékét, úgy a tudomány is egyfajta spontán rendszert alkot a szakemberek nyílt vitáinak nyomán. A tudomány csakis a kutatók szabad igazságkereső tevékenysége révén bontakozhat ki. Másként megfogalmazva: „A tudósok szabadon választják ki a vizsgálandó kérdéseket és kutatják azokat saját meggyőződésük szerint, ily módon együttműködve egy szoros hálózat szemeiként. Az önálló kezdeményezések efféle összehangolása vezethet el a közös eredményekhez, amelyeket előre senki sem jelzett, bár részt vett abban. Minden olyan autoritás, amely figyelmen kívül hagyja az egyéni kezdeményezéseket, és az egyes tagokat egy csoportba tereli, a hatékonyságot csökkenti. Valójában ez az együttműködést bénítja meg.”

3. A *tudományos szabadság* azt a meggyőződést foglalja össze, hogy az egyetemi dolgozók szabadon vizsgálódnak, a kutatóknak szabadsága van az oktatás, a gondolatok kinyilvánítása vagy a tények közlése terén, még akkor is, ha azok a közvélemény, a politikai közösség vagy a hatóságok számára kellemetlenek, anélkül, hogy megtorlástól, az állásuk elvesztésétől vagy büntetéstől kellene tartaniuk. A szabadság a hallgatókra is

kiterjed. Ha a tudományos közösség tagjait elnyomják, annak az áll a háttérében, hogy ezek az emberek képesek az információáramlást ellenőrzésük alatt tartani. Ha a tudományos közösség a gondolatait és a tényeket félelmükben nem hozhatják nyilvánosságra, ott nincsen szabadság. Ha például egy közegészségügyi kutatásban olyan eredmény jön ki, hogy a gyermekhalandóság magasabb a hivatalosan közölnél, és emiatt valakit kirúghatnak, netán felelősségre vonhatnak, úgy ott nincs szabadság.

4. A tudomány autonómiáját a *tudomány átpolitizálása*, a politikai nyereség érdekében végzett manipuláció veszélyezteti, amikor a kormány, az üzleti szféra vagy tanácsadói csoportok jogi és gazdasági nyomást gyakorolnak a kutatási eredményekre, azok nyilvánosságra hozatala, be(nem)jelentése vagy értelmezése tekintetében. Az ilyen befolyásolás korlátozza a kutatási és oktatási szabadságot. Számos történeti példa van arra, hogy kampányokat folytattak a tudományos konszenzussal, tudományos tényekkel szemben, a közvélemény meggyőzésére saját érdekeik képviseletében. Például az a vita, hogy a klímaváltozásban mekkora a szerepe az emberi közrehatásnak, vagy a dohánylobbi érvelése a dohányzás minimális károsító hatása terén jól illusztrálja, hogy az érdekezérelt megszólalásnak milyen jól felépített retorikája alakult ki, hogy a bizonyítási teher megfordítása hogy szolgálja a félrevezetést, vagy éppen a „kiegyensúlyozott megközelítés” a manipulációt. Kedvelt megoldás, ha erősebb tudományos bizonyítékokat, nagyobb bizonyosságot követelnek a lobbisták, még jelentősebb progresszivitást a jogi szabályozás lezárása előtt, mint például a genetikailag módosított élelmiszerekkel, a védőoltásokkal, a túlnépesedéssel, az állatkísérletek betiltásával, a nukleáris energiával kapcsolatos megtévesztő vitákban.

Néhány történeti példa segítségével még jobban megérthető, milyen veszélyek leselkednek a tudomány és a kutatás, az oktatás szabadságára.

5. A náci Németországban az *eugenikai*, azaz a fajtisztasági programok az árja faj megőrzését célozták, mégpedig a tudományos érvelés felhasználásával. Ezért sok kutató emigrált, nem akart részt venni egy ideológiai célú kutatásban. A XX. század elején nemzetközileg támogatta a politikai vezetés az eugenika és biopolitika terjesztését. 1912-ben rendezték az első nemzetközi eurgenikai kongresszust, amelyen neves személyek vettek részt, például Charles Darwin fia, Leonard, aztán a híres svájci patológus, Auguste Forel, Graham Bell, a telefon feltalálója, továbbá tiszteletbeli elnöknek Winston Churchillt kérték fel. A német vezetés az amerikai tudományt felhasználva, hivatkozott arra, hogy lám, éppen a fajtisztasági ügyekben győztek le minket, németeket, sőt az elmebetegek, fogyatékosok kényszersterilizálását Kaliforniában már törvénybe is iktatták. Ezek az áltudományos genetikai, orvosi kísérletek, beavatkozások és az idegen fajok, életképtelen csoportok, a szintiktől a homoszexuálisokig, az ikrektől a fogyatékosokig egyre több csoportra terjedtek ki. Magyarországon is létrejött a Magyar Nemzetbiológiai Intézet, amely céljait, Imrédy Béla kormányának első heteiben fogalmazta meg: „E tudományos kutatóintézet feladata – az 1938. július 8-i tervezet szerint – a.) azon sajátos népbiológiai tények és adottságok feltárása, melyek a magyarság sorsalakulását a történelmi biológizmus értelmében a múltban megszabták, és a jövőben is irányítani fogják; b.) a magyar biológiai státus felvétele, mely nélkül sem pozitív, sem negatív népesedéspolitikai intézkedések nem foganatosíthatók; c.) ezen intézményen keresztül a magyar néptest szelektálását és fejlesztését elősegíti...”. A cél a húszmillió magyar, egy magyar embergazdálkodási program megvalósítása volt, amelyben nincsenek zsidók, cigányok, kisebbségek, korcsok, betegek és idegenek. Az alapszabályt módosító gyűlést is a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében tartották 1940. május 31-én. Az

Alaptörvény (2011) III. cikke talán erre is visszautalva tilalmazza az emberi fajnemesítést célzó gyakorlatot és az emberi egyedmásolást, akárcsak az önkéntes hozzájárulás nélküli orvosi vagy tudományos kísérletezést.

6. 2004-ben a Denver Post cikkezett arról, hogy a Bush kormányzat *magas hivatali beosztásba vett fel száz lobbistát, ipari csoportok kijáró embereit és szóvivőit*. Legalább húsz olyan korábbi ipari tanácsadó volt köztük, akik ügynökségeken keresztül írtak, készítettek politikai döntéshozatali anyagokat, meghatározott gyártók érdekében, és pontosan tudták, milyen változtatásokra van szükség az adott érdekcsoportra tekintettel. Ekkor jelent meg egy tudományos tanácsadói szervezet, az Aggódo Tudóskör jelentése, amely a kutatók integritásáról szólt, hogy miként maradjanak a tudósok befolyásmentesek a politikai döntési folyamatoknál, miközben a Bush kormányzat visszaélt a tudománnyal. A tényfeltáró jelentés szerint növekszik azon kormányzati és független kutatók, politikusok és szakértők száma, akik elemzéseket készítettek a kormányzati politika megrendelésére, azt alátámasztva. Sőt, azt állítják, hogy a tudományos tanácsadók és testületi tagok kinevezése szabálytalanul történt, megbontva a jogszerűen mandátummal rendelkezők egyensúlyát. A jelentés alapján egy nyilatkozat született 2004. február 18-án, amelyhez rövidesen kilencezer kutató csatlakozott, beleértve 49 Nobel díjas tudóst és 63 nemzeti tudományos díjjal kitüntetett személyt. A nyilatkozat rámutatott, hogy ha a tudományos ismeret és a politikai célok összeütközésbe kerülnek egymással, akkor a kormányzat gyakran manipulálja azt a folyamatot, amelyen keresztül a tudományos grémiumok megállapításokat tesznek. Ezt tudományosan képzetlen emberek oda helyezésével érik el, vagy olyanok testületi tagsága révén, akiknek nyíltan érdekütközésük van hivatali beosztásuk és tudományos testületi tagságuk között, esetleg cenzúrával, nyomásgyakorlással, a kormányzati saját szakértők jelentésével vagy egyszerűen csak a független tudományos vélemények mellőzésével. Egyes kormányok ezeket az intézkedéseket rendszerszerűen, mások meg alkalmasszerűen vetik be. A közvélemény félrevezetése a tudományos testületekre, szakértőkre hivatkozás segítségével sikeres lehet, bár kizárólag politikai szándékok szolgálatát célozzák.

Szintén 2004-ben az Aggódo Tudóskör igazgatója, a kutatói integritásért harcolva jelezte, hogy számos adatuk van arról: egyes tudományos jelentéseket nem hozták nyilvánosságra, nem jelenthették meg, vagy megszületésük ellenére nem vették annak tartalmát figyelembe, sőt ellentétesen cselekedett a kormányzat. Erre reagálva a Bush kormány, 2006-ban kampányt indított, hogy bizonyítsa, a tudományos kutatás és oktatás biztosítja Amerika versenyképességét a nemzetközi mezőnyben, megerősítve elkötelezettségét az alap kutatásokban a leginkább kritikus tudományterületekkel kapcsolatosan, a következő évtizedre.

7. Egymást kritizálják a vezető klimatológusok és a szkeptikusok, amiért a *klímaváltozást* megalapozó tudományos vitákat átpolitizálják. Noha tudományos konszenzus van abban, hogy a globális felmelegedés az elmúlt évtizedekben erősödik, és az üvegházhatású gázok kibocsátása emberi közrehatásra nő, 1991-től az USA szén, olaj-és elektromos energetikai lobbija ezt cáfolni igyekszik, létrehozva egy, a közvéleményt befolyásoló szervezetet. A Környezetvédelmi Tanács félmilliárd USD összegű kampányt indított a globális felmelegedéssel kapcsolatos elmélet meggyengítése érdekében, és ezzel a nemzetközi egyezményekben szereplő hatásokat, kötelezettségeket is kétségbe vonva (pl. Kiotói Jegyzőkönyvet). 2005. júniusában a The Guardian környezetvédelmi rovatvezetője azt állította, hogy az amerikai Külügyminisztériumnak léteznek olyan dokumentumai, miszerint a Bush kormányzat az Exxon cég igazgatóságának megköszönte aktív közreműködését a klímaváltozási politika kidolgozásában, ide értve a Kiotói Jegyzőkönyvvel kapcsolatos álláspontot. Szintén az energetikai cégcsoport klímaügyi koalíciója is szereplője volt mindennek. A lap vezércikkírója 2006-ban úgy fogalmazott,

hogy az Exxon a hivatalos dokumentumok szerint, 124 szervezetet pénzelt és működött velük együtt azért, hogy egységesen formálják a klímaváltozásra vonatkozó kutatásokkal szembeni kifogásokat, a kutatók megosztását, az ellenmondások felnagyítását, a környezetvédők szakmai lejárátását, nehogy a kormány preventív intézkedéseket tegyen, amely veszélyeztetné a világgazdaságot, persze kellő indok nélkül. Ezek a szervezetek áltudományos eredményeket hoztak nyilvánosságra, de azt valódi, tiszta tudománynak minősítették a megbízhatatlan tudósok eredményeihez képest, miközben maguk mazsolázták ki a képbe illő adatokat. Ezt egyszerűen tudományos visszaélésnek nevezte a Pacific Institute, amely független kutatói bázisán átfogó elemzéseket ad a fejlesztés, a környezetvédelem és a biztonság összefüggéseiről.

2007 decemberében a Christian Science Monitor már egyenesen azt írta, hogy legalább 2003 óta és különösen a Katrina hurrikán után a Bush kormányzat jelentős kísérletet tett, hogy nyomon kövesse, a klímakutatókat, milyen újságírókkal beszélnek, milyen konferencia beszámolókat tesznek közzé a klímaváltozásról, és milyen lehetséges jogi megoldásokat javasolnak. Ezen információk alapján fogalmazták meg a késleltető ellenlépéseket, a tudományos konszenzus aláásását, a kutatókat megosztó taktikákat, amelyet három részre osztottak: az első verzióban tagadni kell magát a problémát, a másodikban a problémát – ha az egyáltalán létezik – a kedvező következmények felől kell megközelíteni, így tehát már nem is negatív a jelenség, a harmadik lépésben pedig azt kell hangsúlyozni, hogy úgyszemint lehet semmit sem kezdeni ezzel a problémával, erre senki sem képes.

VI. Nemzeti szabályozás és tudománypolitikák

1. Róna Tas András fogalmazta meg a Magyar Tudomány 2006. augusztusi számában: „A rendszerváltás utáni új *Alkotmány* megkísérelte helyreállítani a társadalom és a tudomány közötti bizalmat. A korábbi, egy párt és ideológiája által irányított tudomány helyett kimondja: ’70/G. § (1) A Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát. (2) Tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak.’ Ezt az alkotmányi helyet az utóbbi időben többen is támadták. Ugyanakkor mások nem vették figyelembe az Alkotmány 35. § (1) f pontját, amely kimondja: ’A kormány meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztés állami feladatait, és biztosítja az ezek megvalósulásához szükséges feltételeket.’ Ez ugyanis világos munka- és kompetencia megosztást ír elő. Leegyszerűsítve: a tudomány autonóm, a fejlesztés állami irányítású. S hozzáteszem: az egész csak akkor működik, ha köztük bizalmon alapuló együttműködés áll fenn.”

2. Az **Alaptörvény** (2011. április 25.) *milyen garanciákat tartalmaz?*

- a gondolat, lelkiismeret és a vallás szabadságáról szól, amely mindenkit megillet (VII. cikk);
- a X. cikk szerint az állam biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás, és a törvényben meghatározott keretek között – a tanítás szabadságát. Hasonlóan az Alkotmányban korábban foglaltakra, kimondja, hogy tudományos

igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak. Kifejezetten utal arra, hogy az állam, védelmezi a Magyar Tudományos Akadémia tudományos szabadságát. Ugyanakkor, a felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően bár önállóak, szervezeti rendjüket törvény határozza meg, sőt az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a kormány határozza meg, gazdálkodásukat pedig felügyeli;

- A XXVI. cikk egy újfajta kötelezettséget támaszt az állammal szemben: törekednie kell az új műszaki megoldások és a tudomány eredményeinek alkalmazására, a működésének hatékonysága, a közszolgáltatások színvonalának emelése, a közügyek jobb átláthatósága és az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében.

3. Magyarországon a tudomány művelését az *MTA kutatói hálózata, a(z) állami és egyházi, valamint magán) felsőoktatás, egyéb állami és magánszervezetek kutatói* együttesen biztosítják. Az MTA kutatóintézeti hálózata a magyar kutatási potenciál és teljesítmény igen nagy és termékeny hányadát képviseli. 2015-ben a Magyar Tudományos Akadémiához 44 kutatóintézet tartozok, mintegy 4000 alkalmazottal, akiknek fele tudományos fokozattal végzi feladatait. A nemzetközileg jegyzett tudományos közlemények harmada ebből a kutatói hálózatból kerül ki. Az éves költségvetési támogatása és saját bevételeinek aránya 55-45%. A teljes hazai K+F ráfordításnak mintegy 18 %-a jut az MTA intézethálózatába. A magyar kutatási potenciál legnagyobb rétege mégis a felsőoktatásban, elsősorban az egyetemeken dolgozik (63 %), ezt teljes munkaidőre átszámítva a hazai K + F munkaidő 40 %-át jelenti, költségvetésben pedig a teljes K + F ráfordítás 26 %-át – jelzi a Kutatás, fejlesztés, pályázatok a felsőoktatásban című kiadvány. Ez már önmagában is indokolja, hogy a magyar tudományosság egészéért is felelős Magyar Tudományos Akadémia kiemelten foglalkozzon a felsőoktatás és saját rendszere kapcsolatával. Ezt a sajátos felelősséget növeli, hogy az MTA testületeiben a tagok többsége felsőoktatási, dominánsan egyetemi munkahelyű – másfelől pedig az utóbbi tíz évben átlagosan számolva 175 akadémikus és 1073 MTA doktora dolgozik a felsőoktatásban.

4. Pléh Csaba, Fábri György és Radácsi László az akadémiai reformokról írt elemzésükben, a Magyar Tudomány, 2006. decemberi számában kiemelték, melyek a tudományirányításnak, az akadémiai modernizációnak a legfontosabb elemei. A változtatások közt sürgették a tudomány integritásának és a átfogó képviseletének megteremtését.

- *Integritás:* A reformfolyamat kiindulópontja, hogy az átalakítás közepette megőrzendő az MTA hármasszervezetének – kutatóhálózat, köztestület, akadémikusok – összetartozása. Ez a közös szervezet biztosítja, hogy a kutatóhálózatban folyó munka állandó szakmai irányítás és ellenőrzés mellett menjen végbe, s a köztestületben megjelenő átfogó tudás és képviselete biztosítsa az MTA tudásvezérelt közreműködését az ország felemelkedésében. Különösen fontos a köztestületi funkció megtöltése tartalommal, az akadémikusok mellett a kutatói közösség véleményének megjelenítése és képviselete.
- *Átfogó tudományképviselet:* Az Alkotmány által is garantált tudományos autonómia és kutatási szabadság nem elvont elv, hanem a magyar tudósok közösségéhez kötődik. Ez egyfelől az egyetemi autonómiában valósul meg. Másik oldalról pedig az Akadémia, mint országos köztestület gyakorolja a tudomány képviseletének jogát, és viseli ennek felelősségét. Mindez konkrét stratégiaalkotásban is érvényesül. Az MTA a korábbinál határozottabb kezdeményező szerepet kell játszania az állandóan újrafogalmazódó kutatási és fejlesztési stratégiák, tudománypolitikai

koncepciók kialakításában. Meg kell jelenítenünk azt a belátást, hogy a tudományos kutatás szocializációja, az ennek során kiteljesedő kreativitás, az innen származó innovatív megközelítések szolgáltatják az igazi hasznot hozó ötleteket. Nemcsak azért van szükség konjunktúráktól függetlenül is a tudományos intézetek, iskolák, műhelyek fenntartására, mert a tudomány olyan kulturális közkinccs, amely csak aktívan művelve és tanítva tartható fent, hanem azért is, mert nem tudhatjuk előre, milyen interdiszciplináris együttműködések, tudományterületi átrendeződések szolgáltatják a következő évek élenjáró technológiai újításait – márpedig tudományos műhelyt megszüntetni egy nap alatt lehet, de felépítéséhez évtizedes munka kell.

Vajon ezekből mi valósult meg? Az alaptörvényi célok, elvek hogyan jelennek meg a különböző jogszabályokban?

5. 2014. évi LXXVI. törvény a tudományos kutatásról, innovációról létrehozta a **Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Hivatalt** (NKFI). Ez a szervezeti megújulás kapcsolódik a 1303/2013/EU Rendelet, amelynek hazai alkalmazása érdekében a tagállami intelligens szakosodási stratégiát is meg kellett alkotni 2012-2020 között. E nélkül ugyanis nem kaphat támogatást a tagállam a kutatás-fejlesztésre (K+F). Az EU tagállamok között a moderáltan innovatív, K+F felhasználású országok közt áll Magyarország, mivel 2013-ban a GDP 1,44%-át fordította az ország (kölségvetés, cégek, külföldi támogatások és non-profit szektor) K+F célokra, és ebből 19% jutott a felsőoktatási kutatóhelyeknek. Országosan 24 ezer főt tesz ki a teljes kutatási-fejlesztői alkalmazott létszám. Ami pedig a kutatási irányokat jelzi: a pénzfelhasználás 54%-a műszaki, 24,4% természettudományi, 8,6%-a orvosi, 5,8%-a agrár, 7,2% társadalomtudományi kutatásokra ment.

Az **NKFI Alap** adja a fő forrásokat a törvény szerinti célokra:

- 2016-ra a költségvetési tervezési előterjesztés szerint K+F kiadásokra jut 80 milliárd Ft, amely a hazai cégek innovációs járulékából (70,6 milliárd Ft) és az Alap maradvány előző évi maradványából, egyéb bevételekből áll (1,165 milliárd Ft), amihez járul még a költségvetési támogatás (7,68 milliárd Ft).
- Ebből kell fedezni a nemzetközi tagdíjakat, valamint a költségvetési befizetést (17 milliárd Ft), a kutatási pályázatokat (8 milliárd Ft), valamint a kkv-k innovációs jellegű támogatását (44,5 milliárd Ft).
 - *Alap kutatásra* vagy felfedező jellegű kísérletekre, elméleti munkára, amelyet elsősorban jelenségek, tapasztalatok és megfigyelések megértéséhez szükséges új ismeretek megszerzése érdekében folytatnak, anélkül, hogy kilátásba helyeznék azok gyakorlati alkalmazását, felhasználását;
 - *Alkalmazott kutatásra*, azaz a tervezett kutatásra vagy célzott vizsgálatra, amelynek célja új ismeretek, tudás, szakértelem megszerzése új termékek, eljárások, technológiák vagy szolgáltatások fejlesztéséhez vagy létező termékek, eljárások, szolgáltatások jelentős mértékű továbbfejlesztésének elősegítése,
 - *Innovációra*, tehát a gazdasági tevékenység hatékonyságának, jövedelmezőségének javítására, a kedvező társadalmi, környezeti hatások elérése érdekében végzett tudományos, műszaki, szervezési, gazdálkodási, kereskedelmi műveletek összességére, amelynek eredményeként új vagy lényegesen módosított termék, eljárás, szolgáltatás jön létre, új vagy lényegesen módosított eljárás, technológia alkalmazására, piaci bevezetésére kerül sor, ide értve azokat a változásokat, amelyek csak adott ágazatban vagy adott szervezetnél minősülnek újdonságnak.

6. A **Magyar Tudományos Akadémiát** (MTA) a magyar nyelv ápolására és a tudomány szolgálatára hozták létre, és a legújabb törvény (1994.évi XL.tv.) is célul tűzi ki, hogy önkormányzatiságát, demokratizmusát erősítsék, de úgy, hogy az ne sértse „a tudomány művelő és képviselő intézmények autonómiáját”. Melyek az önkormányzatiság főbb jellemzői?

- Az MTA köztestület, így köteles a törvényben meghatározott közfeladatokat ellátni, alapszabályát elfogadni, amely pontosan rögzíti, hogy akadémikus és tudományos fokozattal rendelkező nem-akadémikus tagjai miként vesznek részt a döntéshozatalban, választásokon (elnök, alelnök, főtitkár, elnökségi tagok megválasztása a Közgyűlésen), véleményezésben. Ugyanakkor kevésbé tartja tiszteletben az autonómiát a törvénynek például az a szabálya, miszerint „a 70 évesnél fiatalabb hazai akadémikusok száma nem haladhatja meg a 200 főt, a hazai akadémikusok teljes száma pedig a 365 főt”.
- Közfinanszírozású kutató intézeteket, központokat működtet, továbbá ezeket kiszolgáló gazdasági társaságokat, non-profit szervezeteket tulajdonol, együttműködik a többi kutatóhellyel (közös kutatócsoportokban). Saját költségvetése keretei között önállóan gazdálkodik, hasznosítja vagyonát.
- Közfeladatai közt szerepel a tudomány művelése, támogatása és képviselete, tudományos minősítési rendszert működtetni (MTA doktora fokozat és a levelező/rendes akadémikusi tagság megítélése), a tudományos és felsőoktatási ügyekben vélemény nyilvánítása, a hazai kutatási eredményeket nyilvántartása (Magyar Tudományos Művek Tára, MTA Könyvtára és Információs Központja), értékelése és közzététele (pl. honlapon, tudományos folyóirataiban), örökös a tudományos közélet tisztasága felett (etikai eljárás lefolytatása), kutatási és ösztöndíj pályázatok kiírása, a tudományos eredmények hasznosításának elősegítése.

Az Akadémia Könyvtár és Információs Központ - országos elektronikus információs közszolgáltatásként ellátja az MTMT működtetését, amelynek feladata a felsőoktatási törvényben és a doktori iskolákról, a doktori eljárások rendjéről és a habilitációról szóló kormányrendeletben meghatározott doktori értekezések és azok tézisei, valamint az e törvényben meghatározott, MTA doktora értekezések és azok tézisei adatainak az adatbázisban történő nyilvántartásával kapcsolatos feladatok ellátása; a költségvetési szerveknél foglalkoztatottak által a jogviszonyuk keretei között megalkotott, a munkáltatónak átadott és nyilvánosságra hozott, valamint az önkéntes adatszolgáltatók által megalkotott és nyilvánosságra hozott tudományos művek adatainak nyilvántartása; költségvetési forrásból tudományos mű létrehozására irányuló szerződés alapján létrejött, és nyilvánosságra hozott tudományos művek adatainak nyilvántartása. Ezzel egységes, ám sérülékeny és hatalmas adatbázis jön létre, kiszolgálva a hazai akkreditációs, tudományos minősítő és doktori fokozatokat megítélő szervezetek munkáját is.

- Az MTA-nak szerepe van a tudományterületi felosztás (nomenklatúra) formálásában, mivel tudományos osztályokat, bizottságokat alakít, és a minősítési rendszert, a különböző konferenciákat, ösztöndíjakat, intézeti profilokat is ehhez igazítva működtetik.
- A közfeladatokhoz a költségvetés hozzájárul: ez kiterjed a kutatóintézeti, könyvtári működés támogatására, továbbá a Magyarországon élő hazai akadémikusok tudományos teljesítményét és köztestületi munkáját elismerve, havi tiszteletdíjat folyósít, élete végéig, sőt halála után özvegyének/árvájának; az MTA doktorai szintén életük végéig tiszteletdíjat kapnak, amelynek teljes „éves összege nem haladhatja meg az akadémikusok - teljes létszámra számított - éves tiszteletdíjának 1,8-szorosát”, az elnök a költségvetési fejezet vezetője. Másfelől, az elnököt miniszteri, a főtitkárt a közigazgatási államtitkári, a főtitkárhelyettes a helyettes államtitkári illetménnyel azonos mértékű javadalmazás illeti meg (ld. a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló törvényt, az állami

vezetők és az államigazgatási szervek köztisztviselői számára biztosított juttatásokról és azok feltételeiről szóló kormányrendeletet, miszerint közigazgatási vizsgát is tenniük kell, teljesítményüket is államigazgatási vezetőként értékeli) - ezzel kvázi-államigazgatási szereplővé változtatva az akadémiát. Az akadémiai kutatóintézetek, központok is költségvetési rend szerint (Áhtv. és a Kormány rendelete szerint) kötelesek működni, a Kincstár tartja nyilván számláikat. Az akadémiai intézeti és titkársági dolgozókra pedig a közalkalmazotti szabályokat kell alkalmazni.

- Működéséről az Országgyűlésnek és a Kormánynak rendszeresen beszámol, és ehhez közérdekű adatokat, statisztikákat is bekérhet az innováció és a kutatás egyéb szereplőitől. Szintén az autonómia csorbitása, hogy az MTA elnökét nem elég a Közgyűlésen megválasztani, de „az elnököt tisztségében a köztársaság elnöke megerősíti”.

7. A tudomány és a kutatás autonómiáját szinte minimálissá tették a felsőoktatásban, hiszen a törvény a mintegy hetvenoldalmi szövegével és a csatlakozó kormányrendeletek sokasága egyedül az oktatási, tudományos irányok és eszközök megválasztása terén nyújt önálló döntést az oktatóknak, kutatóknak. A képzési szerkezet és a kimeneti követelmények meghatározásával, valamint a költségvetési gazdálkodás és a közalkalmazotti jogállás előírásai segítségével a tartalmat nagyban meghatározzák, míg a szervezeti, gazdálkodási és alkalmazási autonómiát lényegében felszámolták. A *2011. évi CCIV. törvény szerint, a felsőoktatásban* a következő célok és elvek kaptak helyet:

- A felsőoktatás színvonalának emelése, a versenyképes tudás átadásához és megszerzéséhez szükséges feltételrendszer megteremtése,
- a felsőoktatás rendszerének működtetése az állam, a felsőoktatási intézmény működtetése a fenntartó (állam, egyház, civil szervezet) feladata, azaz magának az egyetemnek az öfenntartása nem cél és alapelv,
- a felsőoktatási intézmény párt vagy párthoz kötődő szervezet részére helyiségeit működési célra nem engedheti át, azaz pártpolitikai – és nem a közpolitikai vagy világnézeti - semlegesség a cél;
- a képzés nem magyar nyelven is folyhat,
- a képzés háromciklusú (alap-, mester-és doktori képzés), amely egymásra épül;
- felsőoktatási intézmény alapítására jogosult az állam, a nemzetiségi országos önkormányzat, az egyház, a hazai székhelyű gazdasági társaság és civil szervezet, tehát magánszemély nem. Az alapító a fenntartói jogait átruházhatja másra, az állam esetében ez eleve az illetékes miniszter,
- a felsőoktatási intézményként létezés feltétele, hogy azt az állam (Országgyűlés) elismerje, nyilvántartásba vegye, és ötévenként működési engedélyt adjon számára (Oktatási Hivatal) a háromciklusú képzés keretei között, legalább két képzési/tudományterületen és azon belül négy szakon, és a folyamatos működéséhez szükséges személyi, szervezeti feltételek, tárgyi és pénzügyi eszközök, valamint az intézményi dokumentumok rendelkezésére állnak (pl. állandó székhelye van, amely a felsőoktatási alaptervékenység gyakorlásának, a központi ügyintézésnek a helye legalább nyolc évig, az alaptervékenységének ellátásához szükséges oktatók és kutatók legalább hatvan százalékát munkaviszony, vagy közalkalmazotti jogviszony keretében foglalkoztatja, van alapító okirata);
- az oktatás szabadságát csorbitja, hogy a miniszter törvényességi ellenőrzést gyakorol a Magyarország területén természetes személy, jogi személy vagy jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet által, engedélyezési, működési feltételek hiányában

folytatott felsőoktatási oktatási alaptevékenység körébe tartozó tevékenység felett. Az ellenőrzésben miniszteri döntés alapján az oktatási hivatal közreműködik; az engedély nélkül felsőoktatási tevékenységet folytatót a miniszter e tevékenységtől eltiltja, és a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) ötszörösétől a kétszázötvenszereséig terjedő mértékű bírsággal sújthatja;

- költségvetési szervezetként működik az állami, önkormányzati alapítású felsőoktatási intézmény,
- csak a felsőoktatási intézménynek van csak jogi személyisége, belső szervezeti egységeinek csak kivételesen, dolgozóira pedig a közalkalmazotti szabályokat kell alkalmazni;
- az egyes oktatási intézményi formák törvényben rögzítettek,

Egyetem (kutatóegyetem) az a felsőoktatási intézmény, amelyik legalább nyolc alapképzési és hat mesterképzési szakon jogosult képzésre, valamint doktori képzésre és doktori fokozat odaítélésére, munkaviszony, illetve közalkalmazotti jogviszony keretében foglalkoztatott oktatóinak, kutatóinak legalább hatvan százaléka tudományos fokozattal rendelkezik, képzéseit képes idegen nyelven folytatni az általa indított szakok egy részén, valamint tudományos diákkört működtet.

Az alkalmazott tudományok egyeteme az a felsőoktatási intézmény, amelyik legalább négy alapképzési szakon és két mesterképzési szakon jogosult képzésre, legalább két szakon duális képzést folytat, munkaviszony, illetve közalkalmazotti jogviszony keretében foglalkoztatott oktatóinak, kutatóinak legalább negyvenöt százaléka tudományos fokozattal rendelkezik, képzéseit képes idegen nyelven folytatni az általa indított szakok egy részén, valamint tudományos diákkört működtet.

A főiskola az a felsőoktatási intézmény, amelyik munkaviszony, illetve közalkalmazotti jogviszony keretében foglalkoztatott oktatóinak, kutatóinak legalább harmada tudományos fokozattal rendelkezik, valamint tudományos diákkört működtethet.

- szervezeti és működési szabályzatot készít a jogszabályban nem rendezett működési, eljárási kérdésekről, bár ebben is minimális a mozgáster, hiszen a törvény főbb elemeit és közzétételi módját is meghatározza;
- a felsőoktatási intézmény bizonyos szolgáltatásokat köteles működtetni (tehetség gondozás, sportolás, könyvtári szolgáltatás, idegen nyelv oktatása, pénzügyi ismeretek terjesztése, fogyatékkal élő hallgatók támogatása);
- az intézményt rektor, szenátus, valamint a fenntartó által kinevezett kancellár és konzisztórium vezeti; a szenátus a konzisztórium döntésével szemben, illetve annak elmulasztása esetén a fenntartóhoz intézett kifogással élhet, akárcsak a rektor a kancellárral szemben az állami felsőoktatási intézményben, a fenntartó irányítási jogokkal rendelkezik az intézmények felett, amelynek részben a kancellár és a konzisztórium a gyakorlója, részben a miniszter és az Oktatási Hivatal;
- a felsőoktatással kapcsolatos állami hatáskörök gyakorlásához, a nemzetgazdasági szintű tervezéshez, továbbá a felsőoktatásban részt vevők jogainak gyakorlásához és kötelezettségeinek teljesítéséhez szükséges adatokat központi nyilvántartás tartalmazza (felsőoktatási információs rendszer);
- az egyes képzési szintekhez a kreditek (hallgatói tanulmányi munkaórákból álló egység) számát jogszabály határozza meg,
- az oktatók minimális heti oktatási óraszámát, a kutatásra és a hallgatókra fordítandó idő arányát törvény szabályozza;
- a felsőoktatási intézmény maximálisan felvehető hallgatói létszámát is jogszabály és hatósági döntés rögzíti, akárcsak a felvételi és beiratkozási követelményeket, a hallgatói jogviszony főbb elemeit, ide értve a munkavállalást, a hitelfelvételt, a tandíjfizetést és az államilag finanszírozott képzés esetén az ösztöndíjat, juttatásokat;

Ftv. 54.§A felsőoktatási intézmény feladata a tantervi követelményeket meghaladó teljesítmény nyújtására képes, kiemelkedő képességű és hozzáállású, valamint a hátrányos, illetve a halmozottan hátrányos helyzetű hallgatók felkutatása, felismerése, és szakmai, tudományos, művészeti és sport tevékenységének elősegítése. A felsőoktatási intézmény önállóan vagy más felsőoktatási intézménnyel együttműködve tehetséggondozó és felzárkóztató rendszert, illetve programokat működtet: ennek keretében tudományos diákköröket, szakkollégiumokat, illetve roma szakkollégiumokat működtethet. A szakkollégiumokat, illetve a roma szakkollégiumokat felsőoktatási intézménnyel együttműködve azok is létesíthetnek, akik felsőoktatási intézmény alapítására, fenntartására e törvény alapján jogosultak. A felsőoktatási intézmény mentorprogram keretében nyújt segítséget a hátrányos helyzetű hallgató tehetségének kibontakoztatásához.

- A hallgatói önkormányzat egyetértési jogot gyakorol (pl. a szervezeti és működési szabályzat elfogadásakor, módosításakor, a térítési és juttatási szabályok, az oktatói munka hallgatói véleményezése, a tanulmányi és vizsgaszabályzat kérdéseiben, a hallgatói pénzeszközök felhasználásakor), közreműködik az oktatók oktatói tevékenységének hallgatói véleményezésében, véleményt nyilváníthat, javaslattal élhet a felsőoktatási intézmény működésével és a hallgatókkal kapcsolatos valamennyi kérdésben.

8. Mint látható, az oktatási és kutatási tartalom is állami kontroll alatt áll, az alapítási, irányítási, alapítói, pénzügyi, szervezeti és személyi, hallgatói követelmények, működési szabályok törvényi, rendeleti meghatározása révén. A tartalmi kontroll másik eszköze az akkreditáció, amelyet a **Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB)** végez, országosan egységesen:

- A MAB a felsőoktatási képzés, tudományos kutatás, művészeti alkotótevékenység minőségének és az intézményi (belső) minőségbiztosítási rendszere működésének külső értékelője. Független, közhasznú jogállású civil, szakértői testület, amely közreműködik a felsőoktatási intézményekkel kapcsolatos (pl. intézmény működési engedélye, szakindítás, egyetemi tanári kinevezési, doktori iskola-létesítési) eljárásokban. A függetlenség annyiban kérdőjeles, hogy 20 tagjából 9 főt a felelős tárca vezetője delegál, 2 tagot az MTA, 5 tagot maga az egyetemi szféra (Rektori Konferencia, HÖÖK, Doktoranduszok Országos Szövetsége), 2 tagot az egyházi felsőoktatási fenntartó, 1 tagot a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 1 tagot a Magyar Művészeti Akadémia, amennyiben nem kormánytisztviselők, rektorok, kancellárok vagy a Felsőoktatási Tervezési Testület tagjai. Az elnökét a miniszterelnök nevezi ki, a delegált tagokat pedig megbízza 2-6 évre. Láthatóan tehát a többségnek (12 fő) vagy pozíciója, vagy munkája révén nincs köze a tudományhoz, felsőoktatáshoz, szabad művészethez.
- Ezen eljárások szakmai bírálati szempontrendszerre, a szakértői vélemények és állásfoglalások, a közreműködő szakértők személye nyilvánosságát biztosítja, mivel az a felsőoktatás egészére egységes, fenntartótól függetlenül érvényes.
- A MAB elutasított döntéseit a 3 tagú Felülvizsgáló Bizottság bírálja el, amelynek tagjait a miniszter delegálja. Eljárását ügyrendje rögzíti.
- A civil státusz annyiban valós, hogy belső működési szabályait maga határozza meg, ám nincs saját vagyona, dolgozói állománya, bankszámlája, és felette a törvényességi ellenőrzést (belső szabályzatainak és a jogszabályoknak megfelelő, jogszerű működés kontrollját) a miniszter (és nem az ügyészség) látja el. Így a miniszter megfelelő határidő tűzésével felhívja a MAB vezetőjét a jogszabálysértő működés, döntés orvoslására, a szükséges intézkedés meghozatalára, és ennek eredménytelensége esetén a miniszter a bírósághoz fordul 30 napos jogvesztő határidővel.

9. A tudományos utánpótlást (oktatók, kutatók diploma utáni képzését) a **doktori iskolákban** biztosítják intézményesen. A felsőoktatási törvény és a kormány rendelete ennek főbb elemeit rögzíti, az egyes iskoláknak (felsőoktatási intézményeknek) csak a tudományterületre vonatkozó néhány sajátosság meghatározása marad, minimális mozgástér mellett, doktori szabályzataikban.

- A felsőoktatási (háromciklusú) képzés része a doktori képzés, amely a mesterfokozatot követheti. A doktori képzés egységes, harminchat hónapos képzési időből áll, amely felosztható beszámoltatási szakaszokra. (A rövidesen megszülető új szabályok 4 évre emelnék fel, amely 2-2 éves szakaszra bomlana, és a 2.év végén szelekciós vizsgán átmenő folytathatná a 3-4.évet.)
- A felsőoktatási intézmény doktori képzésre és doktori fokozat odaítélésére azon a tudományterületen, azon belül tudományágban vagy művészeti ágban szerezhet jogosultságot, amelyre a működési engedélye kiterjed, amennyiben mesterképzés folytat.

A művészetek területén a tudományos fokozatszerzés: „Doctor of Liberal Arts” (DLA), a doktori képzésben szereshető oklevél által tanúsított tudományos fokozat a „Doctor of Philosophy” (PhD), a művészeti képzésben a „Doctor of Liberal Arts” (rövidítve: DLA). A PhD-fokozattal rendelkező személyek nevük mellett feltüntethetik a „PhD” vagy a „Dr.” rövidítést, a DLA-fokozattal rendelkezők pedig a „DLA” vagy a „Dr.” rövidítést.

- A doktori képzés szervezése és a doktori fokozat odaítélése (doktori eljárás) a felsőoktatási intézmény doktori tanácsa végzi, amely tudományterületenként - ezen belül a felsőoktatási intézmény doktori szabályzatában meghatározott tudomány-, illetve művészeti ágakban - tudomány-, illetve művészeti ági doktori tanácsot hozhat létre. A doktori tanács valamennyi tagjának - a doktorandusz képviselők kivételével - tudományos fokozattal kell rendelkeznie. Az oklevelet a rektor és a doktori tanács elnöke írja alá.
- Doktori képzésre az vehető fel, aki a mesterképzésben szerzett fokozattal és szakképzettséggel, valamint megfelelő nyelvvizsgával rendelkezik. Doktorjelölt lehet az is, aki nem vett részt a doktori képzésben, a fokozatszerzésre egyénileg készült fel, és teljesítette a doktori képzés (publikációs, oktatási, konferenciázási, kísérletezési, azaz akadémiai) követelményeit.
- A doktori fokozat megszerzésének feltétele: a doktori szabályzat alapján előírt akadémiai követelmények teljesítése, a doktori szigorlat - legalább háromtagú - vizsgabizottság előtt történő eredményes letétele; két idegen nyelv a tudományterület műveléséhez szükséges ismeretének a doktori szabályzatban meghatározottak szerinti igazolása, önálló tudományos munkásság (cikkekkel, tanulmányokkal) vagy művészeti fokozat megszerzésének feltételeként önálló művészeti alkotótevékenység eredményeinek bemutatása; a fokozat követelményeihez mért tudományos, illetve művészeti feladat önálló megoldása; értekezés (disszertáció), alkotás bemutatása; az eredmények megvédése nyilvános vitában.
- A doktorandusz legfeljebb három évig állami ösztöndíjat kap, ha államilag finanszírozott férőhelyre vették fel (éves kvóták az egyes felsőoktatási intézményekben), míg a többi felvett doktorandusz térítési díjat fizet szemeszterenként, és nem kap ösztöndíjat. Ugyanakkor, tanulmányi kötelezettségeinek keretében a heti teljes munkaidő húsz százalékanak megfelelő időtartamban az intézmény oktatási, tudományos tevékenysége körében

munkavégzésre kötelezhető. A doktorandusz által végzett munka ideje egy félév átlagában nem haladhatja meg a heti teljes munkaidő felét, hogy vizsgázási kötelezettségeinek eleget tudjon tenni; a munkadíj havi összege nem lehet kevesebb, mint a minimálbér, eltérő idejű foglalkoztatás esetén ennek időarányos része. A térítési díjas hallgatók aligha tudnak oktatni, mivel maguk is dolgoznak valahol, hogy a tandíjat előteremtsék, ez tehát alapvetően az ösztöndíjas doktorandusznak jelenthet kiegészítő jövedelmet.

Néhány másik államban miként merül fel a kutatás, a tudomány, a felsőoktatás autonómiája? Néhány példát mutatunk be.

10. Az Amerikai Egyesült Államokban, noha fontos jogról van szó, számos korlátozással kell számolni a gyakorlatban. 1915-ben fogadták el az amerikai professzorok a tudományos szabadságról és az oktatói állásokról szóló Nyilatkozatát, amelyben e szabadság megóvásáért hívták fel az oktatók figyelmét, akár írnak, előadnak, biztosítani kell az intézményi cenzúra tilalmát, a véleményük szabad és félelem nélküli kifejtését, jelezve, hogy nem az egyetem érdekében beszélnek. A tudományos fokozat és oktatói kinevezés során is védelmezni kell ezt a szabadságot, ide értve azt a garanciát, hogy csak alapvető szakmai alkalmatlanság vagy a kutatói közösség szerinti elfogadhatatlan magatartás esetén lehessen valakit elmozdítani. Az egyetemi oktatók, kutatók e szabadságát a kifejezés, szóhasználat szabadságából eredeztetik az USA-ban, az Alkotmány Első Kiegészítése révén. Erre alapul a már említett 1940-ben kiadott Nyilatkozat, amit az Amerikai Egyetemi Tanárok Társasága és az Egyetemi és Főiskolai Szövetség jegyez. Az oktatók szabadsága kiterjed arra, hogy megvitassák az anyagot a tanteremben, amely azonban köteles tekintetbe venni, azaz e szabadság korlátozható vallási vagy más okokból kinevezésüktől fogva. Ez magatartási és nem kötelező jogi norma. Hat regionális akkreditációs testület működik a főiskolák, egyetemek (magán-és állami), valamint vallási oktatási intézmények szabványosítása, azaz akkreditációja céljából. Az Amerikai Egyetemi Tanárok Társasága állapodik meg ezekkel, és nem is mindig ért egyet egy-egy döntésükkel, éppen a tudomány szabadsága védelme terén. Maga a Társaság vezet egy listát azokról az egyetemekről, főiskolákról, ahol ezt a szabadságot bizonyítottan megsértik, és a Társaságnak van esetjoga azokkal az oktatókkal, kutatókkal kapcsolatosan, akik ilyen jogsértések áldozatai.

A Hallgatók a Tudományos Szabadságért szervezet 2001-ben jött létre, amikor David Horowitz megvédte az egyetemi, főiskolai hallgatókat a liberális elfogultság vádjával szemben. A főiskolai hallgatóktól begyűjtött panaszok arról szóltak, hogy egyes professzorok semmibe vették, hogy felelősek legyenek az adott kurzushoz nem tartozó ügyek tárgyalásáért és az ideologikus szempontú előadásáért. Ezért a szervezet egy tervezetet készített az Egyetemi Szabadságjogokról (Academic Bill of Rights), amelyet végül több tagállamban, majd a föderációban is törvényi erőre emeltek. A Nyilatkozatot a Társaság 1840-ben és 1970-ben módosította. A Hallgatók a Tudományos Szabadságért szervezet álláspontja szerint, a tudomány szabadságába beletartozik a tanítás és a tanulás szabadsága, hogy elősegítsék a szellemi áramlatok, nézetek sokféleségét, valamint az egyetemek céljának elérését: „az igazság keresését, az új tudás feltárását a különböző ösztöndíjak és kutatások révén, a tanulást és a megalapozott kritikai megközelítési módot, a kulturális tradíciók fenntartását, a hallgatók kreatívvá, és egy plurális demokráciában aktív polgárrá válását, valamint a tudásnak minél szélesebb körben való elterjesztését a társadalomban”. Ennek ellenére, úgy érzik, hogy az elmúlt évtizedekben csak holt betű a tudomány szabadságáról szóló Nyilatkozat, és valódi jogi garanciák kellenének a

felsőoktatásnak, például arról, hogy ne legyen előnyben vagy hátrányban része csak azért egy intézménynek, azok hallgatóinak, mert valamilyen politikai, vallási meggyőződése van. Ez a semleges viszonyulás különösen a társadalomtudománnyal foglalkozó intézményekre igaz. Az egyetemi kiadványokba írókat, a meghívott előadókat tilos zaklatni vagy megfélemlíteni, megzavarni, ugyanakkor az egyetemi, főiskolai szervezeteknek is semlegesen kellene viszonyulniuk a politikai, ideológiai vagy vallási kérdésekhez. E törekvéseket egyesek ellenzik, mivel ez éppenséggel a kutatás, oktatás korlátainak felállításával a szabadságot sértené jogalkotási és bírósági úton. Ugyanis itt valójában a tananyag és az oktatás szabvány szerinti minőségére hivatkozva támadná az oktatók és kutatók közössége öngazgatását a semlegesség jegyében. Egyfajta politikai pluralitásra vonatkozó mércét alkalmazna a tudomány, a kutatás és tanítás szabadságából eredő sokféleségre. Például ilyen alapon, nem foglalkozhatna a politikatudományi tanszék a náci ideológiával, vagy kétséges lenne a működése a hiten alapuló oktatásnak, mert nyomást gyakorolnának az intézményi semlegességgel ellentétben lévő vallásos oktatók felvételével szemben.

2004-től számos tagállamban fogadtak el az akadémiai szabadságról törvényt, amelynek kidolgozói közt gyakran szerepelt a szellemi szabadság kialakításáért fellépő mozgalom valamely tagja, vagy éppen a kreacionizmus mellett fellépő szervezet.

11. Az Egyesült Királyságban a Kutatók a Tudomány Szabadsásáért elnevezésű szervezet az egyetemi oktatók, kutatók szabad kifejezés, szólás és kutatási tevékenysége érdekében szervez kampányokat. A szervezet szerint két alapelvet kell érvényesíteni:

- az oktatók, mind az előadó termeken belül, mind azokon kívül, e szabadságuk korlátozása nélkül fogalmazhassanak meg kérdéseket és megállapításokat, még akkor is, ha ez ellentétes vagy népszerűtlen az általános közvéleményhez képest, még akkor is, ha ez támadónak tűnik;
- az akadémiai intézményeknek nincs joga meggátolni, korlátozni e szabadság gyakorlását munkatársaiknak, ide értve a fegyelmi eljárásokat vagy az eltávolításukat.

A szervezet és támogatói úgy vélik, hogy a kutatóknak, oktatóknak a véleményük szabad kifejezése azt is magában foglalja, hogy annak érdekében kutatásokat és vitákat kezdeményezzenek. Nem része ennek a platoni „kegyes hazugságok” terjesztése vagy netán a közönség megóvása a radikális nézetektől. Robert Berdahl 2006-ban publikálta tanulmányát a brit egyetemi és kutatói szféra szabadságáról. Előtte Eric Ashby, Burtin Clark is több esszét írt az egyetemi autonómiáról, és kiemelték, hogy az együttműködés az intézmények és a kormány között lehet változatos, ám káros volt az akkori kormánynak megszüntetnie az Egyetemi Pályázati Bizottságot és odadobni a piaci erőknek ezt a szférát. Ugyanis ez veszélyezteti a felsőoktatási intézmények és a kutatás integritását. Ashby szerint a tudományos szabadság nemzetközileg elismert és nem túlzott előjoga az egyetemi oktatóknak, megvédve magukat annak mindenféle megszorításától. Ennek nem mond ellent, hogy az egyetemi autonómiát igen nehéz definiálni, és az érintettek sem mindig ugyanarra gondolnak. Például abban a tekintetben, hogy a kormány legfeljebb csak eljárási ügyekben vagy tartalmilag szól bele az oktatás, kutatás érdemébe. Tartalmi kérdés az előzetes auditálás, akkreditáció, az egyetemi ingatlanszerzés, a személyzeti döntések vagy a bevételi többlet önálló felhasználása, netán ezek kormányzati kontrollja, amely akadályozza az önállóságukat, bár nem mindig gátolja meg az egyetemi célok elérését. Kényes egyensúlyt kell találni a kormány jogszerűsége alapított igénye az elszámoltathatóságra és az egyetem saját autonóm felelőssége között. Clark kategorizálja

a kormány és az egyetemek közti együttműködés szintjeit: politikai, igazgatási, tudományos és piaci – ezeket mind alkalmazzák a felek, csak persze a rendszer, ezek eltérő arányától függ. Ebben az 1919-ben létrehozott Pályázati Bizottság az 1970-es évek elejéig az együttműködésben fontos szelep volt, ám nem érezte meg a piaci hatásokat, azokra nem reagált megfelelően. Ezért a mai kormányzati reform keretében a Pályázati Bizottság helyére lépett a Felsőoktatási Pénzügyi Tanács, amely nem ösztöndíjakat, pályázati pénzeket, hanem szerződésen alapuló juttatásokat ad. Kérdéses, hogy ez a forrásokért való verseny az tudományos etikával hogyan fér össze, és mindez hogyan kezdi ki az egyetemi autonómiát a briteknél.

12. Franciaországban az állami egyetemeken a tanárok és a közintézményekben kutatók általában közalkalmazottak, így elvárják tőlük, hogy politikailag semlegesen viselkedjenek, egyetlen pártot vagy vallást se részesítsenek előnyben munkájuk során. Ugyanakkor a tudományos szabadság alapelvét az egyetemi oktatóknak garantálja a köztársaság több jogszabálya, miként azt kifejtette az Alkotmánytanács. Törvény kifejezetten rögzíti, hogy a felsőoktatásban az oktatók és kutatók teljes mértékben függetlenek, és a szólás szabadságát egészében élvezik kutatói, tudományos tevékenységük során, tiszteletben tartva az egyetemi hagyományokat, a törvényi rendelkezéseket, a tolerancia és a tárgyszerűség követelményeit. A professzori felterjesztést és előmenetelt szakmai megmértetés előzi meg, nem pedig rutinszerű adminisztratív eljárás.

13. Németországban az Alaptörvény (1949) nagy figyelmet szentel a kérdésnek: 5.cikk (3) bekezdésében rögzíti, hogy a művészeti és a tudományos szabadságot biztosítja, a kutatás és a tanítás szabad. A tanítás szabadsága azonban nem sértheti az alkotmányos rendszert. Így az Alaptörvényhez való hűség e szabadság legitim korlátja. A XIX. századra nyúlik vissza a tanítás és a tanulás szabadsága, a tudományos kutatás szabadsága, amelyet az előbbi kettőre is néha alkalmaznak. A tanítás szabadsága lényegében arra vonatkozik, hogy az egyetemi oktatónak joga meghatározni az anyagot, kutatási eredményeit közzé tenni előzetes jóváhagyás nélkül. Mivel egy professzor a habilitációval nyer erre jogot (*venia docendi*) a tudományos életben, ez egyben azt is jelenti, hogy a különböző oktatási mozzanatokra is kiterjed ez a szabadság. A diákok pedig arra jogosultak, hogy szabadon döntsenek, milyen kurzusokat hallgatnak, bár ezt nagyban megszabják a tanrendek, és a kötelező tananyag bevezetése kiüresítette ezt az értelmét. A tudományos kutatások terén a szabadság az egyetemek ön-igazgatását, valamint azt jelenti, hogy az egyetem maga dönt a belső ügyeiről.

14. A Fülöp Szigeteken az Alkotmány (1987) úgy fogalmaz, hogy a tudomány szabadságát minden felsőoktatási intézmény élvezi. A bírósági joggyakorlat, ide értve a Legfelsőbb Bíróság ítéleteit is, törekszik az egyetemi autonómia megvédésére az egyéni jogvitákban, ha oktatók keresnek jogorvoslatot. Híres eset volt a Diliman Egyetemen Sarah Raymundo szociológia professzor ügye, akinek elutasították a habilitációs eljárásban a teljesítményét, mivel a döntőnkök egy kisebb része megfellebbezte az elfogadást, a saját karán belül. A kancellár fenntartotta a döntést, mire a professzor a szenátushoz fordult, aki jóváhagyta a habilitációt, miközben még az államelnökhöz is felkerült a fellebbezés, amit ő éppen az egyetemi döntésre tekintettel már nem bíralt el. Az ügy tanulsága, hogy nem csak a tudományos teljesítmény megítélésében kell a szabadság, de a döntések átláthatósága terén is. Nem baj, ha van egyértelmű szakmai értékelés és a hagyományokat is betartják, de a tisztességes eljárást nem nyomhatja el a tudomány szabadságára hivatkozással egy zavaros döntés.

15. **Dél-Afrikában az Alkotmány (1996) 16. cikke** sajátos védelemben részesíti a kutatás szabadságát. Bár sok jogvita övezte a tudományos kutatásra vonatkozó megszorításokat számos egyetemen, a legismertebb botrány a KwaZulu-Natal Egyetemen (Durban) tört ki. 2006-ban Fazel Khant, szakszervezeti vezető, szociológust keményen támadta ez az egyetem, mivel élére állt annak a hosszú ideig tartó sztrájknak, amely a munkavállalók, a diákok jogaiért és a tudomány szabadságáért állt ki. 2008-ban nagy nemzetközi figyelem övezte, mert hat hónapig tartó fegyelmi eljárást indítottak vele és még két kutatóval (Nithiya Chetty-vel és John van der Berggel) szemben az egyetemen, amelynek a tétje az egyetemi tudományos szabadság volt. Amikor eltávolították, megmondták neki: nem ő lesz az utolsó ebben a sorban.

VII. Akadémiai, tudományos szabadság összehasonlító mérése

1. 2010-ben felmérték 4 dimenzióban, 38 indikátorral az európai államokat. Ezt az Európai Egyetemi Társaság (EUA) végezte el, amely 27 országot és néhány tartomány (DE, BE) egyetemi vezetőinek konferenciáját foglalja magában. Komoly szerepet játszott a bolognai folyamatban az EU és a tagállamok felsőoktatási, kutatási és innovációs politikáját illetően. Az EUA független fórumként vizsgálta az autonómiát: milyen a viszony az állam és az egyetemek között, mekkora mozgásteret hagynak az egyetemi döntéshozatalnak, a jogszabályok mekkora szabadságot engednek meg nekik. A felmérést nyilvános adatok alapján végezték (www.eua.be). Mivel a kutatás és oktatás fő intézményei az egyetemek, és a hazai akadémiai kutatóintézeti rendszer nincs, vagy csak kiegészítője az egyetemi kutatási szférának. Ezért lényegében a tudomány szabadságára vonatkozik a felmérés.

2. A kutatásban felmért államok: AT, BE (Flandria), CY, CZ, Dánia, Észtország, FIN, FR, GE (Brandenburg, Hesse, Észak-Rajna-Wesphalia), GR, HU, Ireland, IT, LAT, LIT, LUX, NL, NOR, POL, PT, SK, ESP, SWEDEN, UK + Svájc, Török, Izland

Milyen módon mérték a szabadságfokot? Alapvetően négy nagy csoportba osztották az indikátorokat:

- *Szervezeti autonómia* elemei: az egyetemek azon jogosultságára utalnak, hogy szabadon meghatározhatják-e belső felépítésüket, azaz a végrehajtó, döntéshozó testületeiket, egységeik jogállását, oktatási, kutatási rendszerüket. A függetlenség magában foglalja, hogy maga választhatja, nevezheti ki és mozdíthatja el az operatív egyetemi vezetőt, és meghatározhatja megbízatásának hosszát. E téren igen sokféle iránymutatás és megszorítás létezik a tagállamokban. Az egyetemi vezető testület (tanács, szenátus) dönthet-e hosszú távú, stratégiai ügyekben, így a belső szabályzatokról, költségvetésről, oktatási és kutatási rendről, tehát a tananyagról, az alkalmazottak díjazásáról. Ha ebben külsős tagok is vannak, és a fórum valóban stratégiai kérdésekben dönt, úgy az egyetemnek van-e beleszólása ezek kinevezésében. E körbe tartozik, hogy az egyetem létrehozhat-e profit és non-profit jogállású egységeket (cégeket) és kutatási, oktatási intézményeket, illetve azok átalakítását, felszámolását eldönthetik-e.

- *Pénzügyi autonómia*: az egyetemi irányítás annak forrásaira és költségvetésére kiterjed-e, azt maga határozhatja meg, ide értve annak belső felhasználását, stratégiai tervezését. Az európai egyetemek jelentős támogatást kapnak az államtól, cél-előirányzatként vagy csak főbb célok szerinti blokkban, és változó, hogy azt szabadon átcsoportosíthatják és a felhasználási idejét kiterjeszthetik vagy sem. A pénzügyek önálló vitelének része, hogy a többletet mire fordíthatják, szerezhetnek-e forrásokat a pénzpiacon, elősegítve a hosszabb távú tervezést és a rugalmasságot a célhoz illő legjobb megoldás érdekében, ide értve az ingatlanvagyonukkal való gazdálkodást, eladást, bérletet. Különösen fontos mutató a tandíjak megszabásának joga, ha az a bevételek közt jelentős.
- *A munkatársak alkalmazási autonómiája*: amennyiben az egyetem maga dönti el, kit, milyen feltételekkel toboroz, vesz fel, mozdít el, állapítja meg a bérezést, és maga jár el a humán erőforrás gazdálkodási körében. Ennek legalább a kiemelt oktatókra, igazgatási munkatársakra ki kell terjednie, külső befolyás, megszorítások nélkül. Ami a bérezést illeti, annak nemzetközileg versenyképesnek kell lennie, bár még sok európai országban a közalkalmazotti jogálláshoz ragaszkodnak ezen a területen, és persze a munkajogi megkötések is szerepet játszanak a felvétel, előmenetel és elmozdítás terén.
- *Oktatási-szakmai autonómia*: az akadémiai függetlenség az oktatás tartalmi kialakítására, a hallgatók felvételére, a minőségbiztosításra, a különböző fokú képzési szintek bevezetésére, valamint az oktatás nyelvének meghatározására – ezen keresztül e nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolódásra - terjed ki. A hallgatók felvételi létszáma, a felveendőkre vonatkozó követelmények és annak megfelelő kiválogatás joga alapvető itt, a teljes kapacitás függvényében. A minőségbiztosítás rendszere egyben a felelősséget is megalapozza, még ha sok adminisztrációval is jár. Mégis garanciális jellegű, ha az egyetem maga választhatja ki a számára megfelelő minőségbiztosítási rendszert és annak szolgáltatóját. A szabályozott szakmák kivételével, az egyetemnek magának kellene meghatároznia az egyes képzési tartalmakat, a képzési fokozatok szerint és azon belül.

Az indikátorokat (N=38) az 1.sz. táblázatban foglaljuk össze.

Intézményi	Pénzügyi	Dolgozói	Tudományos
Döntéshozó vezetők kiválasztási rendje	Közfinanszírozás időtávja (költségvetési periódus)	Vezető oktatókkal kapcsolatos felvételi eljárás	Összes hallgatói létszám meghatározása
A kiválasztás feltételei	Közfinanszírozás jellege	Vezető igazgatási dolgozókkal kapcsolatos felvételi eljárás	Alapképzésre a hallgatók felvételi (bekerülési) rendszere
A döntéshozó vezetők eltávolíthatósága	Hitelfelvételre jogosultság	Vezető oktatók bérezése	Mesterképzésre a hallgatók felvételi (bekerülési) rendszere
A döntéshozó vezetők megbízatási ideje	Tartalék képzés	Igazgatási vezetők bérezése	Bevezetés az alapszintű képzésnél
Az egyetemi vezető testület külsős tagjai	Saját épületek (tulajdonlás)	Vezető oktatók elbocsátása	Bevezetés a mester képzés programjaiba
A tudományos felépítésről döntő felhatalmazása	Tandíj saját/uniós polgár alapképzésben	Igazgatási vezetők elbocsátása	Bevezetés a doktori képzésbe
Jogi szervezet létesítésére	Tandíj saját/uniós polgár	Vezető oktatók pályáztatási eljárása	A hallgatói jogviszony megszűnése

felhatalmazás	mesterképzésben	(népszerűsítése)	
	Tandij saját/uniós polgár doktori képzésben	Igazgatási vezetők pályázattalási eljárási (népszerűsítése)	Alapszintű képzésre bevezetés nyelve
	Tandij nem-uniós polgárok alapképzésében		A mesterképzésben a bevezetés nyelve
	Tandij nem-uniós polgárok mesterképzésben		Minőségbiztosítási mechanizmus válogatási rendje
	Tandij nem-uniós polgárok doktori képzésében		Minőségbiztosítást nyújtók válogatási rendje
			Az egyes fokozatok (alap/mester/doktori) tartalmi (kimeneti) meghatározása

A 2.sz. táblázat az EUA aggregált rangsorát tartalmazza (2010)

Szervezeti autonómia (%)	Pénzügyi autonómia (%)	Ország/tartomány (2010)	Alkalmazotti autonómia (%)	Akadémiai (tudományos) autonómia (%)
100	89	Egyesült Királyság (379)	96	94
87	90	Észtország (369)	100	92
93	56	Finnország (331)	92	90
81	66	Írország (329)	82	100
94	69	Dánia (305)	86	56
78	48	Norvégia (290)	67	97
61	80	Lettország (288)	92	55
55	65	Svájc (287)	95	72
31	91	Luxemburg (283)	87	74
78	59	Ausztria (282)	73	72
55	56	Svédország (278)	95	66
84	58	É-Rajna-W. (272)	61	69
69	77	Hollandia (267)	73	48
80	70	Portugália (266)	62	54
67	54	Lengyelország (264)	80	63
75	51	Litvánia (251)	83	42
49	43	Izland (249)	68	89
54	46	Csehország (247)	95	52
78	35	Hessen (243)	61	69
59	71	Magyarország (243)	66	47
56	70	Olaszország (232)	49	57
60	44	Brandenburg (226)	55	67
45	70	Szlovákia (224)	54	56
55	55	Spanyolország (215)	48	57
50	23	Ciprus (198)	48	77
59	45	Franciaország (184)	43	37
33	45	Törökország (184)	60	46
43	36	Görögország (133)	14	40

A 3.sz.táblázat a négy kiválasztott országot mutatja be.

27 EGT	Intézményi rangsora	Pénzügyi rangsora	Dolgozói rangsora	Tudományos
--------	---------------------	-------------------	-------------------	------------

tagállam és 3 német tartomány (N=29) között	(2010)	(2010)	(2010)	(szakmai) rangsora (2010)
Egyesült Királyság	1.	3.	2.	3.
Ausztria	8.	14.	13.	9.
Magyarország	17.	6.	17.	24.
Lengyelország	14.	19.	12.	15.

Néhány országot vegyünk alaposabban szemügyre.

3. Az **Egyesült Királyságban** az egyetemek az EU tagállamok közt kiemelkedően függetlenek, hiszen szervezetileg az első, pénzügyi és akadémiai (szakmai, tudományos) autonómiájuk szerint a harmadik, míg a dolgozóival kapcsolatos viszonyokban a második. Mindez különleges helyet ad az országnak, különösen Angliának (England) rangsorban.

- Az egyetemek szabadon döntenek szervezeti ügyekben, így a kiválasztás, a kinevezés, az dolgozói elbocsátás, a megbízatás ideje tekintetében, valamint abban, hogy milyen külső tagokat választ be vezető testületeibe, miként hoz létre saját jogi személyeket, belső szerveit a karokon és a tanszékeken, intézetekben.
- Hasonlóan nagy a szabadságuk a pénzügyi kérdésekben, csak a kormány felelős szervétől ahhoz kell megerősítés, ha bizonyos összeg feletti pénzt szeretnének kölcsönözni, és az alapképzési tandíj plafonját nem önállóan határozza meg.
- A dolgozókkal kapcsolatosan annyi a jogi megkötés, hogy a vezető oktatók bérezését meg kell vitatni a szakszervezetekkel. A szakemberek kapcsolatos kollektív szerződéseket egyébként a magasabb besorolásúakra és bérezésre nem kell alkalmazni, azt az intézmény maga határozza meg.
- Az akadémiai, tudományos autonómia terén az összes hallgató létszámát külső hatósággal kell egyeztetni, az egyetemek nem dönthetnek a minőségbiztosítási rendről és annak biztosítójáról, és intézményi akkreditációnak kell alávetni magukat a nemzeti felelős hatóságnál. A képzés nyelvét szabadon választhatják meg, bár Wales-ben szektorális megállapodásokban támogatják a walesi képzéseket. A közfinanszírozás a felsőoktatásban nem feltétlenül illeszkedik az autonómiához, a gazdálkodási felelősség és a megfelelő szabályozási követelmények ezért vitatottak erősen.

4. Az egyetemi autonómia rangsora felős-közép mezőjében helyezkedik el **Ausztria** a szervezeti, a dolgozói és az akadémiai, szakmai dimenzió alapján, és 1990 óta ez erősödik. A pénzügyi kérdésekben ennél gyengébben áll. Manapság inkább költségvetési nyomást gyakorol rájuk a kormány a pénzek ellenőrzése révén.

- Szervezeti szempontból az osztrák egyetemek jelentős függetlenséggel rendelkeznek, csak az egyetemi tanács tagjainak kiválasztására vonatkoznak megszorítások, vagyis a szövetségi kormánynak van jelölési joga, továbbá a rektor eltávolítását és a hivatali idejét rögzítik jogszabályban.
- Ami a közfinanszírozást illeti, elég nagy a rugalmasság, és azon kevés rendszer közé tartozik, amelyben a költségvetési időszak egy évnél hosszabb, a támogatást jogcím szerinti blokkokban kapja, három évre. Lehet saját ingatlana, azt eladhatja, bár a legtöbb egyetemi épületet közvetítő állami, önkormányzati cég birtokolja. Az egyetemek nem határozhatják meg a tandíjat, mivel az a kormány hatásköre. Am a

rendes beiratkozott hallgatók a részükre megszabott átlag időszakon belüli tanulmányaikért nem fizetnek.

- Különböző szerződéses kereteket használnak az egyetemi alkalmazottaknál: a 2004 után felvetteket közvetlenül az egyetem alkalmazza és foglalkoztatásukra a munkajogi szabályok vonatkoznak, míg a 2004 előttiak közalkalmazottak, akikre szigorúbb közszektor szabályait alkalmazzák.
- Ugyanakkor a hallgatói létszámot és a felvételi rendszert szabályozzák: a rendszer a szabad felvételre épül, de úgy, hogy az egyetem nem válogathat, bár a forrásai korlátozottak. Az egyetemek maguk választják ki a minőségbiztosítási mechanizmust és szolgáltatót, amely elég messze van az európai gyakorlattól. Miközben az egyes képzési szintek szerinti programokat szinte teljesen maguk nyitják meg, bár egyeztetniük kell a teljesítési megállapodások végrehajtásáról a minisztériummal.

5. Szervezeti és szakmai, tudományos autonómia szempontjából **Magyarország** eredménye szerény, ennél kicsivel jobb a pénzügyi és a dolgozói, de a 2011-ben elfogadott pénzügyi és jogi megszorítások, az új felsőoktatási törvény miatt ez a pozíció sokat romlott.

- Az intézményi vezetést illetően a kiválasztást törvény szabályozza, a jelölést pedig a meg kell erősítenie a kormánynak, az elbocsátást pedig a minisztériumnak. A testület külső tagjait, ide értve a pénzügyekkel foglalkozó tanácsba is különböző minisztériumok nevezik ki.
- A magyar egyetemek blokkokban kapják a közpénzből a támogatást. Saját bevételük lehet, de a kölcsönhöz, az ingatlanszerzéshez már nem rendelkeznek jogosítvánnyal, bár az általuk használt épületekkel kapcsolatosan sokféle joguk van. A tandíjkat az állami-és az önfinanszírozó képzésekre a férőhelyeket a hazai és az uniós polgároknak maguk határozzák meg, de az államilag fedezett férőhelyeket az állam.
- A dolgozók toborzása, pályáztatása intézményi döntés, de a fizetési és az elbocsátási kérdéseket szigorúan szabályozzák a közalkalmazotti jogszabályokban.
- Az akadémiai, szakmai autonómiát erőteljesen korlátozzák. A közfinanszírozású férőhelyeket a minisztérium határozza meg, a felvételtől pedig jogszabályok rendelkeznek. Az intézmények nem választhatják ki a saját minőségbiztosítási rendszerüket és a szolgáltatót, mivel azt szoros akkreditációs eljárásban egy állami szerv végzi, és az minden képzési szintre kiterjed. A képzés nyelvét és oktatási tartalmát már maguk határozzák meg.

6. **A lengyel** intézményi, dolgozói és szakmai autonómia erős közepes, míg a pénzügyi gyenge közepes, bár az utóbbi években jelentős változás indult meg az egyetemi igazgatás, finanszírozás és humán erőforrások terén:

- Néhány szabályt vezettek be a rektor kiválasztására, elmozdítására és megbízási idejére, például törvény szabályozza, hogy a rektornak akadémiai poszttal és habilitációval kell rendelkeznie. Az egyetemek nem vonhatnak be a szenátusba külső tagokat, bár meghatározhatják felépítésüket, vállalkozást és non-profit egységeket hozhatnak létre az egyetemi feladatok ellátására.
- Éves támogatási hozzájárulást kapnak meghatározott célokra, miközben a tanulmányi ösztöndíjak fedezetét közvetlenül kapják meg a karok. Bizonyos korlátozást alkalmaznak a bevételi többletek felhasználására, kölcsönzésre, ingatlanok eladására. Bár nincsen tandíj az állampolgárok és az uniós polgárok számára, ha nappali tagozaton tanulnak, az egyéb tagozaton tanulónak fizetniük kell, és ők alkotják a

hallgatók zömét. A nem-uniós külföldiek díjfizetését terén az egyetem a kormánnyal egyezteteti.

- Az egyetemek szabadon hirdetnek meg és vesznek fel munkatársakat, a fizetési sávokat rögzítik, de az igazgatási dolgozók elmozdításában nagy a mozgásterük, míg a vezető oktatókra különleges munkajogi védelem vonatkozik.
- Az egyetemek szabadon döntenek a hallgatói létszámról, maguk határozzák meg az alap- és a mesterképzésre felvételt és választják meg az oktatás nyelvét. Csak olyan programokat nyithatnak, amely rajta van a mintegy száz képzési területen. Ugyanakkor nem választhatják meg a minőségbiztosítási eljárást és annak bírálóját.